

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΑΡΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΔΗ.
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΝΕΚΡΩΝ ΚΑΙ ΖΩΝΤΑΝΩΝ
ΣΤΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΡΑΛΟΓΕΣ**

Τα μοιρολόγια αποτελούν για τον λαό μας έκφραση της απεγνωσμένης του προσπάθειας να βρει γέφυρα επικοινωνίας με τον κάτω κόσμο και σκοπό έχουν να γλυκάνουν τον πόνο τον αβάσταχτο, να δώσουν μια εξήγηση σ' αυτό το άδικο τραγικό μυστήριο και να αφήσουν μια ακτίνα ελπίδας στις ψυχές των ζωντανών για την τύχη των αγαπημένων τους στην άλλη ζωή αποτυπώνοντας παράλληλα φρίκη και αποτροπιασμό για τον Χάρο. Είναι αδιανόητος για τον λαό μας ο θάνατος του κορμιού, η φθορά της ομορφιάς, ο μαρασμός της λεβεντιάς, το θάψιμο σε τάφο σκοτεινό και αραχνιασμένο μιας ψυχής που μόλις πριν λίγο συνεπαρμένη απ' τα σκιρτήματα της νιότης σπαρταρούσε από πάθος για ζωή, τραγουδούσε με αισιοδοξία και απολάμβανε τις χαρές σε όλο τους το μεγαλείο.

Απ' τα πανάρχαια χρόνια¹ ο θάνατος προκαλεί τρόμο και συγκλονίζει την ανθρώπινη ψυχή, που αγωνίζεται να δώσει εξήγηση σ' αυτό το τραγικό μυστήριο το άδικο και ανεξήγητο, προσπαθώντας παράλληλα να βρει τρόπους σωτηρίας ή παρηγοριάς. Στη συνείδηση του λαού μας ο θάνατος είναι η πιο βαριά και ολοκληρωμένη μορφή κακού, έχει ταυτιστεί με το απόλυτο κακό.

¹ Ιωάννης Κ. Προμπονάς, *Τα Ομηρικά έπη και το Νεοελληνικό Δημοτικό τραγούδι*, Τόμος Β',

(Ερμηνευτικό Υπόμνημα) Αθήνα 1989.

Ο Όμηρος παρουσιάζει τον νεκρό Αχιλλέα να λέει στον Οδυσσέα που κατέβηκε στον Αδη: καλύτερα να ήμουν υπηρέτης φτωχού γεωργού στον πάνω κόσμο, παρά στον κάτω κόσμο βασιλιάς.

(Βουλοίμην κ' επάρουρος εών θητευέμεν άλλω

ανδρί παρ' ακλήρω, ω μη βίοτος πολὺς εἴη,
ἢ πάσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν).

Το μαύρο χρώμα της μορφής του Χάρου και της κοινωνίας των νεκρών συνδέεται με το απόλυτο σκοτάδι, το πένθος, την οδυνηρότερη συμφορά, τις καταχθόνιες δυνάμεις και έρχεται σε αντίθεση με τα φωτεινά χρώματα της κοινωνίας των ζωντανών. Οι αναφορές του άσπρου σηματοδοτούν το φως, τη ζωή, τη χαρά, την ομορφιά, την ελπίδα για γάμους και χαρές στον κάτω κόσμο. Κυριαρχώντας το άσπρο στις φορεσιές των ανύπαντρων ζωντανεύει τους θρύλους με τις ασπροφορεμένες νεράιδες, τις μοίρες και όλες τις εξαύλωμένες μορφές των μυθολογικών πλασμάτων της φαντασίας του λαού μας. Πολύ διαδεδομένη εμφανίζεται η δυάδα μαύρο- άσπρο και σπανιότερα το ένα χρώμα μεμονωμένα και ανεξάρτητα από το άλλο δηλώνοντας όχι μόνο την οριακή χρωματική διαφορά φωτός και σκότους, ημέρας και νύχτας, όσο μια σημαντική συμβολική λειτουργία, που ανάγεται στην πανάρχαια αντίθεση, πάνω κόσμου και κάτω κόσμου, ζωής και θανάτου.

Ξεπερνώντας ο λαός μας τα όρια του ορθολογισμού πιστεύει πως θα ξεπεράσει τον θάνατο αντλώντας αστείρευτη δύναμη από το κόκκινο χρώμα, που λόγω της άμεσης ερεθιστικής συναισθηματικής του επίδρασης ασκεί υποβλητική γοητεία στην ψυχή του. Είναι για το ανθρώπινο μάτι η πιο έντονη απ' όλες τις χρωματικές εμπειρίες, προκαλεί ένταση και συνδέεται με το αίμα , τη φωτιά, τη δύναμη , τη ζωή, την υγεία, την ομορφιά , τον έρωτα, στοιχεία που αποτελούν συνδετικό κρίκο της κοινωνίας των νεκρών με την κοινωνία των ζωντανών. Το άσπρο δίπλα στο κόκκινο διαδραματίζοντας ρόλο συμπληρωματικό ή ενισχυτικό υπάρχει για να δυναμώσει τις θετικές ιδιότητες.

Την έννοια της αιώνιας άνοιξης και θαλερότητας στην κοινωνία του κάτω κόσμου εκφράζει το πράσινο, ενώ το κίτρινο δευτερεύον, κατώτερης τάξης χρώμα, τελείως πένθιμο και νεκρικό , συνδέεται με τον μαρασμό, σε αντίθεση με το χρυσό και το ασημένιο, που δηλώνουν ό,τι το πολυτιμότερο. Το χρυσοπράσινο εξ άλλου είναι δηλωτικό αρχοντιάς και λεβεντιάς, το κιτρινοπράσινο είναι αρρωστιάτικο, θανατερό, μαραζωμένο.

Μη αντέχοντας ο λαός μας, λάτρης της ζωής, ούτε μια στιγμή να συμβιβαστεί με την ιδέα του θανάτου στη μαγική δύναμη των πλημμυρισμένων με χρώματα κοινωνικών εκφάνσεων, κοινωνικών δεσμών και κοινωνικών εκδηλώσεων του πάνω κόσμου στηρίχτηκε για να λύσει το αιώνια άλυτο μυστήριο μεταφέροντας τα στοιχεία αυτά στο βασίλειο του Άδη. Ο παραλληλισμός της κοινωνίας των ζωντανών με την κοινωνία του Άδη, οι αντιστοιχίες των μορφών του Χάρου με ανάλογες εικόνες εκφραστικές επαγγελμάτων ή αντιπροσωπευτικών μορφών από τον επαγγελματικό ή ευρύτερα από τον κοινωνικό χώρο αποτελούν τα τελευταία του όπλα, με τα

οποία δίνει την έσχατη και πλέον απεγνωσμένη του μάχη να νικήσει τον Χάρο, να χρωματίσει με χαρούμενες πινελιές ζωής τον Άδη, να σκορπίσει έστω και ελάχιστες, αλλά καταλυτικά συμβολικές ακτίνες φωτός στου κάτω κόσμου τα σκοτάδια, να βρει νότες χαράς και αισιοδοξίας μέσα στην αβάσταχτη συντριβή του, ν' απαλύνει τον στεναγμό του, ν' ανακουφίσει την οδύνη του, να ανακαλύψει σε τελική ανάλυση ο ίδιος μια λύτρωση στο μεγάλο του πόνο.

ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Οι μορφές του Χάρου καθορίζονται σε κάθε περιοχή ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες, τις επιβιώσεις παραδόσεων από την αρχαιότητα, την ορεινή ή πεδινή διαμόρφωσή της, τη στεριανή ή νησιώτικη υπόστασή της, τις ασχολίες των κατοίκων της, γεωργικές ή άλλες, τις δραματικές εμπειρίες από ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος, τη μορφή της λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης και γενικότερα τη διαμορφωμένη από γαιολογικές, κλιματολογικές και οικιστικές συνθήκες ψυχολογία των ανθρώπων στις παραδοσιακές κοινωνίες.

α. Μαύρος καβαλάρης σε μαύρο άλογο

Ωμή στην ρεαλιστικότητά της η μαρτυρία της Αρκαδιανής γερρόντισσας απεικονίζει τη σκληρή πραγματικότητα, δείχνει ως επιβίωση των παραδόσεων για το Διγενή Ακρίτα την αμετάκλητη πεποίθηση για τη δύναμη του Χάρου, τον απελπισμένο αγώνα του ανθρώπου να γλιτώσει από τα δίχτυα του και τη ματαιότητα της προσπάθειάς του να κερδίσει τη ζωή :

« Ο Χάρος ο κερατάς παίρνει την ψυχή και πάει δουλειά του. Έρχεται καβαλάρης πάνω σε **μαύρο άλογο**. Παίρνει τρυφεράδια και τρώει, τι να τους κάνει τους γέρους... Άμα είναι να τον πάρει ο Χάρος τον άνθρωπο, τίποτα δεν τον γλιτώνει. Ένας μια φορά βλέπει από μακριά το Χάρο να 'ρχεται να τον πάρει. Μαύρος καβάλα σε μαύρο άλογο. Πού να κρυφτώ, πού να κρυφτώ, λέει, πάει και κρύβεται μεσ' του βοδιού το κέρατο. Λούμωνα ² κει μέσα, ώσπου τονε βρηκε ο Χάρος και τονε πήρε. Δε γλύτωσε. Άμα 'ρθει η ώρα του καθενού να πάρει ο Χάρος την ψυχή του, τονε βρίσκει, όπου κι αν πάει. Άλλος ένας φύλαγε πρόβατα και πάει ο Χάρος να τονε πάρει. Τον λέει 'κείνος: Χωρίς αστένια κι αρρωστία ψυχή δεν παραδίνω. Και τότε βάνουνε ένα στοίχημα, ποιός θα πηδήσει μακρύτερα.

² Λούμωνα = έμμενε κρυμένος.

*Σαρανταπέντε αγνάρια πηδάει ο τσιοπάνης, τριανταπέντε ο Χάρος.
Πού να τονε φτάσει...Μόλις είδε ο Χάρος πως έχασε το στοίχημα,
τον αρπάζει το δόλιο, τονε βάνει πάνου στο **μαύρο του το άλογο** και
πάει δουλειά του»...*³

Το επόμενο τραγούδι καθρεφτίζει την απελπισμένη κραυγή αγωνίας του ανθρώπου ν' αποφύγει το Χάρο:

*Με γέλασαν μια χαραυγή τ' αστρί και το φεγγάρι,
με γέλασαν και μου ειπανε πως Χάρος δε με παίρνει.
κι έφτιαξα το σπιτάκι μου ψηλότερ' από τ' άλλα
μ' εξηνταδού πατώματα, σαράντα παρεθύρια.
Βλέπω το Χάρο να 'ρχεται στους κάμπους καβαλλάρης.
Μαύρος είναι, μαύρα φορεί, μαύρο και τ' άλογό του.
Σέρνει τους νιούς από μπροστά, τους γέροντες κατόπι,
τα τρυφερά παιδόπουλα στη σέλα αραδιασμένα.
Μη με παίρνεις, Χάρε, μη με παίρνεις,
γιατί δε με ξαναφέρνεις. Άκοβος Μεγαλόπολης.*⁴

Η μάνα του Χάρου σε μια δραματική σύλληψη του λαού μας μοιρολογάει. Σπαράζει η καρδιά της νιώθοντας τον αβάσταχτο πόνο των μανάδων, που χάνουν τα βλαστάρια τους, και των χαροκαμένων γυναικών, που χάνουν αγαπημένα τους πρόσωπα. Κυνηγητή και κουρσάρο αποκαλεί το γιο της και πασχίζοντας να τις προστατέψει απ' το πέρασμά του το θανατερό με τα δικοπα στιλέτα και τα ξεγυμνωμένα του σπαθιά τον περιγράφει μέσα σε όλη του τη μαυρίλα και τη μακάβρια εμφάνιση. Η μάνα του Χάρου λατρεύει τη ζωή, γιατί είναι μάνα...

*Ποιος έχει πέτρινη καρδιά, θέλω να μη ραΐση
να ειπώ τραγούδι θλιβερό και παραπονεμένο.
μηδ' από χήρες τ' άκουσα, μηδ' από παντρεμένες,
του Χάρου η μάνα τό 'λεγε, το 'σουρνε μοιρολόγι:
Πό 'χουν παιδιά ας τα κρύψουνε κι αδέρφια ας τα φυλάζουν
γυναίκες των καλών αντρών να κρύψουνε τους άντρες
γιατί έχω γιο κυνηγητή, γιατί έχω γιο κουρσάρο
ούλο τις νύχτες περπατεί και τις αυγές κουρσεύει
κι οπόβρει τρεις παίρνει τους δυο κι οπόβρει δυο τον ένα
κι οπόβρει κι έναν μοναχό, κείνον τον ξεκληρίζει.*

³ Βασιλική Παναγιωτοπούλου, Συλλογή Λαογραφικού υλικού από την επαρχία Μεγαλόπολης νομού Αρκαδίας, Σπουδαστήριο Λαογραφίας Πανεπιστημίου Αθηνών, χφ.3067, 1977-1978, σ. 151-152.

⁴ Βρουλίτη Μαρία, Αδημοσίευτη έρευνα.

*Μα να τον και κατέβαινε στους κάμπους καβελλάρης
Μαύρος ήταν, μαύρα φορεί, μαύρο και τ' άλογό του.
 Σέρνει στελέττα δίκοπα, σπαθιά ξεγυμνωμένα.
 στελέττα τά χει για καρδιές, σπαθιά για τα κεφάλια.⁵*

Στο Κυπριακό τραγούδι του Διενή:

***Ο Χάρος μαύρα φόρησεν, μαύρα καβαλλισ'εύκει,**
 μαύρα σκλαβούνικα φορεί να πα' στο παναῦριν.⁶*

Συνειρμικά έρχεται στο νου μου ο Τάφος του Κωστή Παλαμά ,
 σπαραγμός της πατρικής ψυχής και ξεχειλίσμα οδύνης για το
 βλαστάρι του, που τόσο άδικα έκοψε το αδίσταχτο χέρι του
 Χάρου. Στο ποίημα καθρεφτίζονται όλα τα μοτίβα της παράδοσής
 μας για το στόλισμα του νεκρού, τη φριχτή του Χάρου μορφή, το
 νερό της αρνησιάς, που πίνουν οι νεκροί και λησμονούν τον πάνω
 κόσμο, τον πόθο των αρματοστολισμένων νεκρών παλικαριών να
 δραπετεύσουν από τον Άδη και την πίστη του λαού μας πως η
 ψυχή ξαναγυρίζει στα μέρη και στα πρόσωπα που λάτρεψε.

*Αφτιαστο κι αστόλιστο
 του Χάρου δε σε δίνω
 στάσου με τ' ανθόνερο
 την όψη σου να πλύνω*

*το στερνό το χτένισμα
με τα χρυσά τα χτένια
 πάρτε απ' τη μανούλα σας
 μαλλάκια μεταξένια.*

*Μα, μήπως και του Χάροντα,
 καθώς θα σε κοιτάξη,
 του φανείς αγάιδεντο
 και σε παραπετάξει;*

*Στο ταξίδι που σε πάει
ο μαύρος καβαλλάρης
 κοιτάξε απ' το χέρι του
 τίποτε να μην πάρης.*

⁵ Ν. Γ. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήναι 1969, σ.
 226-227.

⁶ Παναῦριν= πανηγύρι, ό.π., σ.263.

Κι αν διψάσης μην το πιης
από το κάτω κόσμο
το νερό της αρνησίας
φτωχό κομμένο δυόσμο.

Μην το πιης κι ολότελα
κι αιώνια μας ξεχάσης
βάλε τα σημάδια σου
το δρόμο να μη χάσης.

Κι όπως είσαι ανάλαφρο
μικρό σα χελιδόνι
κι άρματα δε σου βροντάν
παλληκαριού στη ζώνη,

κοίταξε και γέλασε
της νύχτας το σουλτάνο,
γλίστρησε σιγά-σιγά
και πέταξ' εδώ πάνω.

Και στο σπίτι τ' άραχνο
γυρνώντας, ω ακριβέ μας,
γίνε αεροφύσημα
και γλυκοφίλησε μας.

Την εικόνα του Χάρου καβαλάρη δίνει ο Κωστής Παλαμάς και
στο ποίημά του «Ο Διγενής Ακρίτας »:

Καβάλλα πάει ο Χάροντας
το Διγενή στον Άδη.
κι άλλους μαζί, κλαίει, δέρνεται
τ' ανθρώπινο κοπάδι.

Και τους κρατεί στ' αλόγου του
δεμένους τα καπούλια
της λεβεντιάς τον άνεμο
της ομορφιάς την πούλια.

Και σα να μην τον πάτησε
του Χάρου το ποδάρι
ο Ακρίτας μόνο ατάραχος
κοιτάει τον καβαλάρη...

β. Γιος της μαύρης γης

Τονίζοντας ο λαός μας τον ακατάλυτο δεσμό των αδελφών, ισχυρό στις παραδοσιακές κοινωνίες, λιτά και παραστατικά μας δηλώνει πως ο αήττητος απ' όλους τους θνητούς, ακόμη κι απ' τον αντρειωμένο Διγενή Ακρίτα, Χάρος μόνο σε μια περίπτωση νικιέται και υποχωρεί: όταν αντιπαράταχέι στη δύναμη της αδελφικής αγάπης.

*Ανάθεμά τον που το ειπεί τ' αδέρφια δεν πονιούνται.
Τ' αδέρφια σκίζουν τα βουνά και δέντρα ξεριζώνουν,
τ' αδέρφια κυνηγήσανε κι ενίκησαν το Χάρο.
Δυο αδέρφια είχαν μι' αδερφή στον κόσμο ξακουσμένη
τη φθόναγεν η γειτονιά, τη ζήλευεν η χώρα,
τη ζήλεψε κι ο Χάροντας και θέλει να την πάρει.
Στο σπίτι τρέχει και βροντά, σα να 'ταν νοικοκύρης:
-Άνοιξε κόρη για να μπω, τοιμάσου να σε πάρω,
τι εγώ 'μαι ο γιος της μαύρης γης, τσ' αραχνιασμένης πέτρας
-Άφσε με, Χάροντα, άφσε με, σήμερα μη με παίρνεις.
Ταχιά Σαββάτο να λουστώ, την Κυριακή ν' αλλάξω
και τη Δευτέρα το ταχύ έρχομαι μοναχή μου.
Απ' τα μαλλιά την άρπαξε κι η κόρη κλαίει και σκούζει.
Να και τ' αδέρφια πο 'φτασαν ψηλά απ' το κορφοβούνι.
Το Χάροντα κυνήγησαν και γλύτωσαν την κόρη.⁷*

γ. Περιβολάρης

Στις αγροτικές περιοχές δεσπόζει η εικόνα του Χάρου περιβολάρη. Η εικόνα των δέντρων στο περιβόλι του είναι πολύ αντιπροσωπευτική στο παρακάτω μοιρολόϊ, το οποίο τόσο παραστατικά εκφράζει τη λαχτάρα του λαού μας να ξαναφέρει στη ζωή τους νέους, τις νιες και τα παιδιά, ενώ τους γέροντες, που έχουν ζήσει τη ζωή τους, θέλει απλά να τους παρηγορήσει. Το λυγερόκορμο κυπαρίσσι με το πένθιμο σκουροπράσινο χρώμα του είναι κάποιος λεβεντόκορμος νιος, που τον μεταμόρφωσε ο Χάρος.

*Ο Χάρος εβουλήθηκε να φτιάσει περιβόλι,
το 'χτισε το καλλούργησε πιάνει να το φυτέψει
Βάνει τις νιες για λειμονιές, τους νιους για κυπαρίσσια
βάνει και τα μικρά παιδιά γαρούφαλα και βιόλες
και βάνει και τους γέροντες στον τοίχο του τριγύρω.
Θε μου να πέρνουνα και γω 'σ' αυτό το περιβόλι,*

⁷ Βρουλίτη Μαρία, ό.π.

να ξεκωλώσω⁸ λειμονιές, να βγάλω κυπαρίσσια,
να γιόμιζα τις αγκαλιές γαρούφαλα και βιόλες
και να γλυκοκουβέντιαζα τριγύρω με τη φράχτη. Λακωνία⁹

δ. Θεμελιωτής πύργου Μαύρες καρδούλες, μαυραρφανές

Ο Χάρος χτίζει το μακάβριο παλάτι του με ανθρώπινες υπάρξεις
και στη συνέχεια φθονώντας την ομορφιά τους βάζει φωτιά και το
καίει δηλώνοντας μ' αυτή την πράξη του τον οριστικό τους
θάνατο.

*Ο Χάρος έβαλε βουλή να χτίσει ένα παλάτι.
Βάζει τους νιους πλακώματα, τους γέροντες αγκωνάρια,
βάζει και τα μικρά παιδιά τσιβιά¹⁰ στα παραθύρια.
Μα το 'φτιασε, το στέριωσε, βάνει φωτιά το καίει
κι όσες μανάδες τ' άκουσαν τρέχουνε να το σβήσουν.
Κείνο δε σβήνει με νερό μήτε και με ποτάμια,
αλλά σβήνει με δάκρυα από **καρδούλες μαύρες**. Μεθώνη, Κορώνη*
¹¹

Την ίδια άποψη εκφράζει και το μανιάτικο μοιρολόι:

*Ο Χάρος εβουλήθηκε πύργο να θεμελιώσει.
Βάνει θεμέλια γέροντες, τους νέους αγκωνάρια
και τις καλές 'κοδέσποινες πόρτες και πανεθύρια.
βάνει τις νιες τις λυγρές γλάστρες στα πανεθύρια,
βάνει και τα μικρά παιδιά γαρίφαλα και βιόλες.
και απέκει του μετάνωσε του Χάρου σκυλοχάρου,
βάνει φωτιά τον καίει...
- Χήρες, καήκαν οι άντρες σας, μανάδες, τα παιδιά σας
και σεις καμένες αδερφές καήκαν οι αδερφοί σας
και σας μαυρορφανιές καήκαν οι γονείς σας.
Α γκαρτερούν, μη γκαρτερούν και μην τους περιμένεις.
όποιος πεθάνει χάνεται και πίσω δε γυρίζει.*¹²

⁸ Να ξεκωλώσω= να ξεερριζώσω.

⁹ G. Saunier, *Ελληνικά Δημοτικά τραγούδια, Τα μοιρολόγια*, Αθήνα 1999,
σ.396- 397.

¹⁰ Τσιβιά = ξυλοκάρφια.

¹¹ ό.π., σ.394-395.

¹² Σωκράτης Κουγέας, *Τραγούδια του κάτω κόσμου, Μοιρολόγια της
Μεσσηνιακής Μάνης*,
Αθήνα 2000, σ.39.

ε. Πειρατής και κουρσάρος Μαυρόχηρες

Η εικόνα του Χάρου – κουρσάρου ταυτισμένου με τους αδίστακτους πειρατές, που σκόρπιζαν στο πέρασμά τους το θανατικό αποτελεί κατάλοιπο δραματικών εμπειριών στις παλιότερες κοινωνίες και είναι συνηθισμένη στα νησιά μας, που πολλά δεινά υπέφεραν από αυτούς και τους θεωρούσαν τη φριχτότερη μάλιστα, ιδιαίτερα για τους νέους. Και στα παράλια όμως της Πελοποννήσου είναι γνωστή η παρακάτω παραλλαγή, όπου οι μαυρόχηρες βρίσκονται σε πρώτο πλάνο.

*Ένα καράβι στο γιαλό λεβέντες φορτωμένο.
Στην πρύμνη κάθοντ' οι άρρωστοι, στην πλώρ' οι λαβωμένοι
καταμεσίς του καραβιού οι θαλασσοπνιγμένοι.
Ντελάλης το διαλάλησε κι ολούθε τ' αγροίκησαν:
Μανάδες πόχετε παιδιά, γυναικες, πόχετ' άντρες
και σεις καημένες αδερφές, πουλιούντ' οι αδερφοί σας.
Τρέξαν οι μάννες με παιδιά κι οι αδερφές με γρόσια,
τρέξανε κι οι μαυρόχηρες τ' ασήμια φορτωμένες.
Κι όσο να φτάσουν στο γιαλό, έφυγε το καράβι.
Πήραν οι μάννες τα παιδιά κι οι αδερφές τους κάμπους
κι οι χήρες, **οι μαυρόχηρες** τη μέση του πελάγου.¹³*

στ. Ευπόλητος και λαμπροφορεμένος

Ο ρωμαλέος Διγενής Ακρίτας βλέπει το Χάρο να παρουσιάζεται μπροστά του μεγαλόπρεπος και αστραφτερός με βασιλική υπόσταση.

*...Βουνά και κάμπους έδειρα, βουνά και καταράχια,
νυχτιές χωρίς αστροφεγγιά, νυχτιές χωρίς φεγγάρι.
Και τόσα χρόνια που 'ζησα δω στον απάνω κόσμο,
κανένα δε φοβήθηκα από τους αντρειωμένους.
Τωρά ειδα έναν ξυπόλυτο και λαμπροφορεμένο,
πο 'χει του ρίσου¹⁴ τα πλουμιά¹⁵, της αστραπής τα μάτια.
Με κράζει να παλέψω σε μαρμαρένι' αλώνια
κι όποιος νίκηση από τους δυο να παίρνη την ψυχή του.*

Κ' επήγαν και παλέψανε στα μαρμαρένια αλώνια.

¹³ Κώστας Ρωμαίος, *Εμείς οι Έλληνες*, Αθήνα 1987, σ. 209.

¹⁴ Ρίσος= ζώο με εξαιρετική οξυδέρκεια.

¹⁵ Πλουμιά= στολίδια.

*Κι όθε χτυπάει ο Διγενής, το αίμα αυλάκι κάνει,
κι όθε χτυπάει ο Χάροντας, το αίμα τράφο κάνει.*¹⁶

ζ. Ο Χάρος σαν μαύρος αϊτός

Σε άλλο τραγούδι το θάνατο συμβολίζει ο μαύρος αϊτός, που αφήνει στο πέρασμά του ερείπια, συντρίμμια, χαλάσματα:

*Μαύρος αϊτός επέρασεν από τον οβορό μου
και χάλασε το σπίτι μου και το νοικοκυριό μου.*¹⁷

η. Χρυσός αιτός

Στο Κυπριακό τραούιν του Διενή, τη στιγμή που ο Χάρος κινδυνεύει να εξοντωθεί από τον ήρωα,

*Χρυσός ατός*¹⁸ *εγίνηκε στους ουρανούς τσ' εξέην*¹⁹
*τσ' άνοιξε τές αλάτες του*²⁰ *τσ' αι τοθ θεόθ δοζάζει.*²¹

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟ

Το πάθος για ζωή και ο πόνος για το χαμό του λατρευτού προσώπου οδηγούν σε μια έξαρση σπαραγμού των ζωντανών, στο μαύρο χρώμα βυθισμένη και σε πλήθος συμβουλών για την ευτυχία του στον άλλο κόσμο, γιατί ο νεκρός στη συνείδησή τους ζει και απλά κοιμάται ή φεύγει για ταξίδι σε τόπο μακρινό. Τα τραγούδια του κάτω κόσμου και τα μοιρολόγια απεικονίζουν το δράμα, όσων έχασαν αγαπημένα τους πρόσωπα παράλληλα με την ελπίδα τους για συνέχεια της ζωής.

¹⁶ Πολίτης, ό.π., σ. 105-106.

¹⁷ Μιχάλη Γ. Μερακλή, *Τα θέματα της μεταμορφώσεως και της Αναστάσεως νεκρού ως*
ειδολογικά στοιχεία του πεζού και του ποιητικού λόγου του λαού, Λαογρ.,
τόμ.24, 1966,
σ.102.

¹⁸ Ατός= αετός

¹⁹ Εξέην= εξέβη.

²⁰ Αλάτας= φτερούγες.

²¹ Πολίτης, ό.π., σ.264

1. Μαύρη γη

Θεωρώντας ο λαός μας το θάνατο σαν κρίμα και άδικο, παραλογιά και φρίκη απορεί με την ομαδική τρελή βιασύνη του πλήθους, που εγκαταλείποντας το φως τρέχει να μπει στη μαύρη γη. Αναπάντητο και βασανιστικό μένει το ερώτημα γι' αυτή την παράξενη φυγή στο αγύριστο ταξίδι.

*Σαν τι χαρά 'χει η μαύρη γης που τρέχει όλος ο κόσμος,
που παν οι νιες ξεστόλιστες κι οι νιοι ξαρματωμένοι,
πού πάνε τα μικρά παιδιά, φεύγουν από τις μάνες; Μεθώνη –
Κορώνη*²²

Μετά τη διατύπωση της απορίας ακολουθεί το μοτίβο της διάνευσης των προσδοκιών των νεκρών για ομοιότητα του κάτω κόσμου με τον απάνω και η έκφραση της αγωνίας τους μπροστά στη φρίκη του Άδη, αν υπάρχει ακόμη ο πάνω κόσμος με όλους τους τόπους των κοινωνικών συγκεντρώσεων. Η αρχική αναφορά στο δράμα του κάτω κόσμου αποτελεί έμμεσα εγκώμιο της αξίας της ζωής.

*Για πες μου τι του ζήλεψες αυτού του κάτω κόσμου;
Που φτον χαρές δεν γίνονται, τραγούδια δε βαρύνε,
δε μαγειρεύουν, δε δειπνάν, δε στρώνουν, δεν κοιμούνται.
- Εγώ 'λεγα ν-η **μαύρη γης** πως εν σαν την απάνου
όση καλή 'ν η **μαύρη γης** που τρέχει ο κόσμος ούλος
που πάνε τα μικρά παιδιά κι αφήνουν τις μανάδες
κ' οι νιοι σαν πάνε χλίβονται κ' οι νιες μοιρολογάνε.
- Θε μου, να στέκ' ο ουρανός, να στέκ' ο επάνου κόσμος
να στέκουν τα κρασοπουλιά που πίναν οι λεβέντες; Δημητσάνα
Γορτυνίας.*²³

Το τραγούδι από τη Λάστα Γορτυνίας αρχίζει με αναθεματισμό της μαύρης γης κυρίως για το χαμό αντρών, που πληθωρικά εμφανίζονται έξι φορές συνολικά σε τρεις στίχους και με πέντε διαφορετικές ονομασίες: νιους, λεβέντες, παλληκάρια, παιδιά, άντρες, ενώ οι γυναίκες αναφέρονται μια φορά μόνο σαν ισότιμα θύματα- τις νιες- κι άλλες δυο φορές στη γενική- των μάννων, των γυναικών- εξαρτώμενες από τα παιδιά τους ή τους άντρες τους.

²² G. Saunier, *Ελληνικά Δημοτικά τραγούδια, Τα μοιρολόγια*, Αθήνα 1999, Εκδόσεις Νεφέλη, σ. 328.

²³ ό.π., σ.328.

*Ανάθεμά σε, **μαύρη γης** κι αραχνιασμένη πλάκα,
που τρώς τους νιους, που τρώς τις νιες, μαραΐνεις τους λεβέντες.
Που τρώς λεβέντες διαλεχτούς, που τρώς τα παλληκάρια,
που τρώς των μάννων τα παιδιά, των γυναικών τους άντρες.*²⁴

Ο σοφός λαός μας συνειδητοποιεί ότι το καλημέρισμα, καθημερινός χαιρετισμός, αξίζει μόνο στις ομορφιές της φύσης και της ζωής και όχι στη μαύρη σαρκοβόρα γη, που αχόρταγα κατασπαράζει αμέτρητα κορμιά.

*Καλή σου μέρα Ανατολή, καλή σου μέρα Δύση
καλή σου μέρα θάλασσα με βάρκες με καράβια
καλή σου μέρα **μαύρη γης** με νιους με παλληκάρια.
Και τι καλό 'χει η **μαύρη γης** που την καλημεράμε
που τρώει μανάδων τα παιδιά, των αδερφών τ' αδέρφια
που τρώει τους καλούς γονείς, των γυναικών τους άντρες; Μύτικας
Βόνιτσας.*²⁵

Πλασμένος μόνο για τις χαρούμενες εκφάνσεις της ατομικής και κοινωνικής ζωής, τον έρωτα, τα γλέντια και τα τραγούδια ο λεβέντης καρβαλάρης του τραγουδιού περνάει ασυγκράτητος τη νύχτα το ποτάμι παθιασμένος για αγάπη μα ξαφνικά μπαίνει στου κάτω κόσμου το βασίλειο.

*Δε σόμοιαζε, λεβέντη μου, στη **μαύρη γης** για νά μπης,
μόν' σό 'μοιαζε να κάθεται σ' ένα 'μορφο τραπέζι,
να τραγουδάς να χαίρεσαι, να σε κερνούν να πίνης.
Άγουρ', άγουρε δροσερέ **κρουσταλλοβραχιονάτε,**
Χρυσά ήταν **τα καλίσια σου**²⁶, ασήμι τα σφυριά σου
και το σφυρί που σφύριζε με το μαργαριτάρι.
Νύχτα σελώνει τ' άλογο, νύχτα το καλιγώνει,
νύχτα περνάει το Ρουφιά²⁷ το φοβερό ποτάμι.
Πάει να πάρη το φιλί που βρέξη, που χιονίση.*²⁸

Σαν άρχοντα και βασιλιά της κοινωνίας των θνητών φαντάζεται ο λαός μας το νεκρό νέο, που του ταιριάζει κρυστάλλινο παλάτι με

²⁴ ό.π., σ.256.

²⁵ ό.π., σ.180.

²⁶ Καλίσια =παπούτσια.

²⁷ Ρουφιάς= ο Αλφειός.

²⁸ Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήναι 1969, σ.211-212.

καθρέφτες διακοσμημένο για να καλλωπίζεται και να καμαρώνει τη γοητεία του.

*Δεν είναι για τη **μαύρη γης** και για το **μαύρο χόμα**
θέλει νοντάν²⁹ από γυαλί, νταβάν' από κρουστάλλι³⁰
να στέκ' ορθός να ζώνεται, να στρίφει το μουστάκι
και τον καθρέφτη στο πλευρό να φκιάνει τα μαλλιά του
για να τον γλέπ' η μάνα του κι η δόλια η αδερφή του. Ήπειρος.³¹*

Μη μπορώντας να διανοηθεί η μάνα πως ο λατρεμένος γιος της είναι νεκρός, θερμοπαρακαλάει τη μαύρη γη να τον φροντίζει, να τον καμαρώνει σαν πολύτιμο θησαυρό, σαν μήλο και τριαντάφυλλο, σύμβολα για το λαό μας του Έρωτα και της ομορφιάς. Τραγική ειρωνεία, που ξεπερνάει τα όρια της τρέλας, είναι η παράκλησή της μην τυχόν της αρρωστήσει το νεκρό της παλικάρι. Η απάντηση της γης είναι απογοητευτική.

*- Περικαλώ σε **μαύρη γη** κι αραχλιασμένη πλάκα,
Αυτούν' το νιο που σο 'στείλα κι αυτούν' το παλληκάρι
τριαντάφυλλο να ντο βαστάς, μήλο να ντο μυρίζεις.
Να μην του δώσεις αρρωστιά, να μην του δώσεις νόσο.
-Τίγαρις είμ' η μάνα του να ντο βαστώ στα χέργια;
Μένα με λένε **μαύρη γης** κι αραχλιασμένη πλάκα,
που τρω τες νιες , που τρω τους νιους , που τρω τα παλληκάργια.
Καστρί Κυνουριάς.³²*

Από τα δάκρυα της μάνας η γη καίγεται και μαυρίζει, το ποτάμι μπροστά τους δαμάζεται και στερεύει, η θάλασσα φουρτουνιάζει και καταποντίζει τα καράβια, όλη η φύση νεκρώνεται. Αν όμως τα δάκρυα δεν αναβλύσουν και φυλακιστούν στην καρδιά, τη φαρμακώνουν και της ανοίγουν το πέρασμα για τον Άδη.

*Εσύ , παιδί μου, εκίνησες να πας στον Κάτω κόσμο
κι αφήνεις τη μανούλα σου, πικρή, χαροκαμένη.
Παιδάκι μου, τον πόνο σου πού να τον απιθώσω;
Που κι αν τον ρίξω τρίστρατα, τον παίρνουν οι διαβάτες,
κι αν τον αφήσω στα κλαριά, τον παίρνουν τα πουλάκια.
Πού να βαλθούν τα δάκρυα μου για τον ξεχωρισμό σου;
Αν πέσουνε **στη μαύρη γης**, χορτάρι δε φυτρώνει,*

²⁹ Οντάς = σπίτι.

³⁰ Νταβάν' από κρουστάλλι= κρυσταλλένιο ταβάνι.

³¹ Saunier , ό.π., σ.276.

³² ό.π., σ.260.

αν πέσουνε στον ποταμό, ο ποταμός θα στύψη,
αν πέσουνε στη θάλασσα, πνίγονται τα καράβια,
κι αν τα σφαλίσω στην καρδιά, γρήγορα σ' ανταμώνω.³³

Σύμφωνα με παλιές δοξασίες γερμανικών λαών τα δάκρυα, όσων έχασαν αγαπημένο τους πρόσωπο ενοχλούν το νεκρό στον τάφο, γιατί σαν θρόμβοι αίματος κατασταλάζουν στα στήθη του. Στο παρακάτω τραγούδι η νεκρή κόρη παρακαλάει τη μάνα της να σταματάει τα κλάματα και τα μοιρολόγια την ώρα του ηλιοβασιλέματος, γιατί ακούγοντας τη ταράζεται και, καθώς υπηρετεί το Χάρο, που εκείνη την ώρα απολαμβάνει το δείπνο του, τρέμει το χέρι της, προκαλώντας την οργή του με αποτέλεσμα η μαύρη γη να γίνεται μάρτυρας των άγριων βασανιστηρίων της από το ξέσπασμα του θυμού του.

Παρακαλώ σε, μάννα μου, μια χάρη να μου κάμης,
ποτέ σου γέρμα του γηλιού μην πιάνεις μοιρολόγι,
γιατί δειπνάει ο Χάροντας με τη Χαρόντισσά του.
Κρατώ κερί και φέγγω τους, γυαλί και τους κερνάω,
κι άκουσα τη φωνούλα σου κι εσπάραξε η καρδιά μου
και μου ραγίστη το γυαλί και το κερί μου σβήστη,
και στάζει η στάλα του κεριού μεσ' τους αποθαμένους,
καίει των νυφάδων **τα χρυσά**, του νιώνε τα στολίδια.
Θυμώνει ο Χάρος με τα μέ **στη μαύρη γης** με ρίχνει,
το στόμα μ' αίμα γιόμισε, τ' αχείλι μου φαρμάκι.³⁴

Την ίδια αντίληψη εκφράζει και το παρακάτω μοιρολόι, με αναφορά αντί για τη μαύρη γη στις μαύρες πετσέτες, που στολίζουν το μακάβριο τραπέζι του.

Ποτέ βασίλεμα ηλιού μημ πιάνεις μοιρολόγι,
γιατί δειπνάει ο Χάροντας με τη Χαρόντισσά του
κι έχει τα πιάτ' ανάποδα, **τα τουβαλίθια**³⁵ **μαύρα**
κι έχει και στο τραπέζι του μικρών παιδιών κεφάλια,
κι έχει **μαχαιροπήρουνα** των αντρειωμένων **μπράτσα...** Βαθύ
Ιθάκης³⁶

³³ Πολίτης, ό.π., σ.213.

³⁴ ό.π., σ.227.

³⁵ Τουβαλίθια = πετσέτες.

³⁶ Saunier, ό.π., σ.378.

2. Μαύρη πέτρα

Η μαύρη πέτρα του τάφου δεν βαραίνει το νεκρό νιο. Ταραγμένος από το πάτημα πάνω στον τάφο του αναστενάζει αναπολώντας με παράπονο τα νιάτα του, θυμάται τα φεγγαρολουσμένα περπατήματά του στον πάνω κόσμο και θρηνεί την τωρινή του κατάντια.

*Εψές προψές edιάβαινα απ' έν' ερημοκκλήσι,
κ' εκεί ήσαν μνήματα πολλά, αδέρφια και 'ξαδέρφια
και πάνω περιπάτησα σ' έν' ανδρειωμένο μνήμα.
Ακούω το μνήμα και βογγά και βαριαναστενάζει.
Τι έχεις, μνήμα, και βογκάς και βαριαναστενάζεις;
Μην είν' το χώμα σου βαρύ, μην είν' κ' **η μαύρη πέτρα;**
Μήτε το χώμα μ' είν' βαρύ, μήτε κ' **η μαύρη πέτρα,**
μόν' το 'χω σε παράπονο και σε μεγάλη πίκρα,
όπ' ήρθες και μ' επάτησες απάνω στο κεφάλι.
Τάχα δεν ήμουν κ' εγώ νιος, δεν ήμουν παλληκάρι;
δεν επερπάτησα κι εγώ τη νύχτα με φεγγάρι;³⁷*

3. Μαύρος Άδης, μαύρο σκοτάδι

Η αγωνία και η περιέργεια των ζωντανών για την κατάσταση της κοινωνίας των νεκρών και τον τρόπο « διαβίωσής τους » γίνεται ξέσπασμα θρηνητικό, όταν διαπιστώνουν πως η δραματική κατάσταση της μαυρίλας και της ερημιάς είναι η τραγική του Άδη πραγματικότητα. Μέσα στου τάφου τους τη σκοτεινιά από τα χώματα καταπλακωμένοι, απαρηγόρητοι οι πεθαμένοι κλαίνε αναζητώντας μια αχτίδα φωτός, μια ανάσα χαράς.

*Σαν τι παράπονο έχετε 'πο τους αποθαμένους,
που οι πεθαμένοι βρίσκονται σ' ένα **βαθύ σκοτάδι**
και κλαιν τη νύχτα για το φως και το πρωί για ήλιον
τη ντάλα του καλοκαιριού για μια σβελάδ' ³⁸ αέρα
και γεύονται τον κουρνιαχτό και δειλινούν με χώμα
και έχουν την πλάκα πάπλωμα, χαλίκια για κρεβάτι...³⁹*

³⁷ Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αριθμ.7, Ελληνικά

Δημοτικά Τραγούδια, (Εκλογή), τόμ. Α, εν Αθήναις 1962, σ. 329.

³⁸ Σβελάδα= πνοή.

³⁹ Σωκράτης Κουγέας, Τραγούδια του κάτω κόσμου, Μοιρολόγια της Μεσσηνιακής Μάνης, Αθήνα 2000, σ.50-51.

Απεγνωσμένη παράκληση κάνει ο λαός μας στη νεκρή κόρη – πέρδικα να τινάζει τα χώματα που βαραίνουν τις για μεγάλα πετάγματα ζωής πλασμένες φτερούγες της θέλοντας μια απάντησή της για την ομοιότητα του πάνω με τον κάτω κόσμο. Και η κόρη μιλάει εντοπίζοντας ιδιαίτερα τη διαφορά των δύο κόσμων στις συντροφικές και τις κοινωνικές εκδηλώσεις των ζωντανών μέσα σε ωραίο περιβάλλον σε αντίθεση με τη σκοτεινιά του Άδη, την ολοκληρωτική απομόνωση των νεκρών και κυρίως την έλλειψη χαράς μέσα απ’ τις γιορτές και της Λαμπρής το ξεφάντωμα, που η στέρησή του είναι γι’ αυτούς βασανιστικό μαρτύριο.

*Ξύπνησε, πετροπέρδικα και τίναχ' τα φτερά σου
να πέσουνε τα χώματα από τα πούπουλά σου,
να σε ρωτήσω να μου πεις σαν τι λογιά είναι η κάτω γης.
Αν είναι βρύσες με νερά και δέντρα μ' αποσκιάδες
να σιργιανάνε οι άρχοντες, να κάθονται οι ρηγάδες.
- Εις τον Άδη αέρας φυσάει, ήλιος δεν βαραίνει,
μον' είναι καθένας χωριστά **στα σκοτεινά** κοιμώνται
Κι άμα εννοήσουν την Λαμπρή από μακριά ρωτιώνται:
-Τάχα να βγαίνει ο Ήλιος στον ουρανό με χάρη
και να φωτάει **τα σκοτεινά** τη νύχτα το φεγγάρι;
Τάχα να στέκει ο ουρανός, όπως στεκόταν πρώτα;
Τάχα να κάνουνε Λαμπρή, όπως εκάναν πρώτα;⁴⁰*

4. Μαύρες χήρες

Ο Χάρος παίρνει στη φαντασία του λαού μας διαστάσεις ακατανίκητου καβαλάρη, αφήνει στο διάβα του αποκαίδια από τη λάβα του και μένοντας ασυγκίνητος στις παρακλήσεις των ανθρώπων συνεχίζει ανένδοτος το ταξίδι του. Η έντονα υπαρκτή στον πάνω κόσμο κοινωνική διαστρωμάτωση, η διάκριση αρχόντων και παρακατιανών, πλουσίων και φτωχών, ισοπεδώνεται από το αδυσώπητο πέρασμά του. Το τραγούδι αρχίζει με εικόνα μαυρίλας και κλείνει με τις μαυρόχηρες απεικονίζοντας χρωματικά τα συναισθήματα οδύνης.

*Το βλέπεις κείνο το βουνό που 'ναι καψαλισμένο;
Μήδε φωτιά επέρασε, μήδε λαβρός⁴¹ το πήρε.
Ο Χάρος εροβόλαγε με όλο του τ' ασκέρι...
Τον περικαλούν οι γέροντες, τον περικαλούν λεβέντες:
- Χάρε, για πέρνα από χωριό, πέρν' από κρύα βρυσούλα*

⁴⁰ ό.π., σ.75-76.

⁴¹ Λαβρός= φωτιά

να ξανασάνουν οι γέροντες, να πουν νερό οι λεβέντες,
 να φάνε τα μικρά παιδιά της μάνας τους το γάλα.
 Και ο Χάρος όπου τ' άκουσε, πολύ του κακοφάνη.
 - Γω δεν περνώ από χωριό, μηδ' από κρύα βρυσούλα.
 Τρέχουν οι μάνες για παιδιά και οι αδελφές για αδέλφια,
 τρέχουν και **οι μαυρόχηρες** για τους ευλογητικούς τους.⁴²

Εντελώς αδιανόητο θεωρεί ο λαός μας πώς δεν συγκλονίζεται γη
 και ουρανός από το σπαραγμό όσων χάνουν αγαπημένα τους
 πρόσωπα.

Θιαμαίνομαι ξενίζομαι και μοναχός θιαμάζω,
 πώς δε ραγίζουν τα βουνά, δεν πέφτει τ' άστρι κάτω
 από τον πόνο τσ' αδερφής κι απ' τον καημό της μάννας
 κι από το βαριοστεναμό **των μαύρωνε χηράδα**.⁴³

Μιλώντας για την ανθρώπινη στάση απέναντι στο θάνατο μια
 μοιρολογίστρα απορεί πώς δεν τρελαίνονται, όσοι χάνουν
 αγαπημένα τους πρόσωπα. Η άλλη δίνει μια συνταγή για ένα
 μαγικό ποτό, που οδηγεί στην τρέλα, φτιαγμένο από πικρές ουσίες,
 σύμβολα θανάτου. Σύμφωνα με το βασικό στη συνείδηση του λαού
 μας νόμο της ομοιοπαθητικής μαγείας πως τα όμοια με όμοια
 θεραπεύονται, η αβάσταχτη από του Χάρου το χτύπημα πίκρα και
 η τρέλα με πικρό ποτό θεραπεύεται. Οι πονεμένοι άνθρωποι
 αγωνιώντας για την τύχη των νεκρών τους και θεωρώντας
 αναγκαία την αυτοτιμωρία τους επιδιώκουν το θάνατο ή την πικρή
 του γεύση δοκιμάζοντας το πικρό σαν φαρμάκι ζουμί της δάφνης
 και της αγριελιάς για να νιώσουν ομοιοπαθητικά την αβάσταχτη
 πίκρα. Η αναφορά στις **μαύρες χήρες** και η προσφώνηση **μαύρη**
 τονίζει πιο έντονα το μέγεθος της δυστυχίας, που προκαλεί ο
 θάνατος.

Στέκω και διαλογίζομαι και διαμετρά' ⁴⁴ στο νου μου
 το πώς περνάνε τ' αρφανά, το πώς οι **μαύρες χήρες**
 πώς κάνουν δεν μωραλάνονται και πώς δεν γκρεμίζονται.
 - Εσύ αν θες να γκρεμιστείς και τα βουνά να πάρεις
 ροβόλα κάτω στο γιαλό, κάτω στο περιγιάλι
 μάζω της δάφνης τα κουκιά, της πικρελιάς τα φύλλα
 και βράστα με γλυκό κρασί, μ' ένα σπυρί φαρμάκι

⁴² Ευλογητικούς= συζύγους.
 ό.π., σ.63-64.

⁴³ Πολίτης, ό.π., σ.210.

⁴⁴ Διαμετράω= υπολογίζω.

τότε **μαύρη** ζουρλαίνεσαι και τότε παλαβώνεις. Λάστα Γορτυνίας.⁴⁵

Στο παρακάτω μοιρολόι δεν παρουσιάζεται ο Χάρος ως πειρατής, αλλά αντίστροφα έχουν ανάγκη οι χαροκαμένοι να στηρίζονται στην ελπίδα της αιχμαλωσίας του από τους πειρατές, έστω κι αν οδυνηρά στη συνέχεια διαψεύδονται από τον ίδιο. Οι μαυρόχηρες κυριαρχούν πάλι στο σκηνικό και με την παρουσία τους σφραγίζουν την εικόνα της απελπισίας.

Ακούσατε θλιμμένες μου, θλιμμένο μοιρολόι.
 πρώτα να 'κούστε την χαρά και ύστερα την λύπη.
 Τον Χάρο τον επιάσανε στις Μπαρμπαριάς τα μέρη
 κι εδόθη λόγος στα χωριά κι έτρεξε ο κόσμος όλος.
 τρέχουν μανούλες με φλωριά και αδερφές με ρούχα,
 οι χήρες, **οι μαυρόχηρες**, τα χέρια σταυρωμένα.
 και κείνο που πλησιάσανε με άγριο τους μιλάει...
 - Τι θέλτε μάνες πούρθατε και αδελφές που ήλθαν,
 κι οι χήρες, **οι μαυρόχηρες**, τα χέρια σταυρωμένα!
 - Εδώ φλωριά δεν παίρνουνε και ρούχα δεν φοράνε
 και χήρες, **ωχ μαυρόχηρες** ! τα δάκρυα δεν περνάνε.
 Πέσαν οι μάνες να σφαγούν κι οι αδερφές να σκάσουν
 κι οι χήρες, **οι μαυρόχηρες** να σκάσουν, να πλαντάζουν.⁴⁶

Την ίδια πίστη εκφράζει και το παρακάτω μοιρολόι, στο οποίο η πίκρα του απίκραντου, του πικραπήγανου δηλαδή, σε κατασκότεινη γειτονιά φυτρωμένου, είναι γεύση θανατερή, που παραμένοντας στο στόμα των ζωντανών διαιωνίζει την αίσθηση του θανάτου και επιμηκύνει τη διάρκεια του πένθους.

Σε τούτηνε τη γειτονιά δεν πρέπει να 'ν φεγγάρι
 μον' πρέπει να 'ναι συγνεφιά κ' ένα **βαρύ σκοτάδι**
 για να γεννιέτ' απίκραντος να τρων οι πικραμένοι
 να τρώνε οι μάνες τον καρπό κι οι αδερφές τους κλώνους
 κι αυτά τα πρώτ' αντρόγυνα να τονε **ξερριζώνουν**.
 Αιτωλοακαρνανία⁴⁷

⁴⁵ Saunier, ό.π., σ.440.

⁴⁶ Κουγέας, ό.π., σ.58.

⁴⁷ Saunier, ό.π., σ.440.

5. Μαύρα δάκρυα

Μεγάλη τραγικότητα κρύβεται στο μοιρολόι, στο οποίο μια μάνα συγκλονισμένη από το χαμό της κόρης της ρωτάει όχι το Χάρο, αλλά τον ήλιο, που δίνει με το φως του ζωή στον πάνω κόσμο, μήπως είδε την ακριβοθυγατέρα της. Ο ήλιος απεικονίζοντας παράλληλα φριχτές εμπειρίες του λαού μας από την αιματοπότιστη τουρκική σκλαβιά περιγράφει τη θλιβερή μοναξιά της κόρης στο σαράι του Χάρου – αγά τονίζοντας ιδιαίτερα τα μαύρα δάκρυά της, καθώς κερνάει το Χάρο και το ποτήρι πέφτοντας ραγίζει στην ποδιά του, συμβολική προέκταση της σκληρότητάς του. Κατηγορηματικά της δηλώνει να ξεχάσει τον πάνω κόσμο προθυμοποιούμενος να φέρει όλους τους δικούς της στον κάτω κόσμο για να τους έχει συντροφιά και να μη στενοχωριέται. Ουσιαστικά όμως αχόρταγος καθώς είναι με την πρότασή του αυτή εκφράζει την επιθυμία του για αύξηση του πληθυσμού της κοινωνίας των νεκρών.

*Ήλιε μου και τρισήλιε μου και κοσμογυριστή μου
ψες έχασα μια λυγερή, μια ακριβιθυγατέρα
να μην την είδες πουθενά, να μην την απαντήσεις;
- Εγές προχτές την είδηκα στον Χάρον το σαράι
Ο Χάρος έτρωγε ψωμί κι η κόρη τον κερνούσε,
κι ετρέχαν τα ματάκια της σα μαρμαρένια βρύση,
κι έτρεμε κι η καρδούλα της σα μήλο μαραμένο
Κι από το συχνοκέρασμα της πέφτει το ποτήρι,
μάιτε σε πέτρα βάρεσε, μάιτε σε καλντιρίμι,
μέσα στου Χάρου την ποδιά έπεσε κι εραίστη
Τον Χάρου κακοφάνηκε ,γυρίζει και της λέει:*

*- Τι έχεις κόρη που χλίβεσαι και χύνεις **μαύρα δάκρυα**,
και τρέχουν και τα μάτια σου σα μαρμαρένια βρύση;
Μη σε πονεί, οχ τη μάνα σου, να στείλω ναν τη φέρω;
- Δε με πονεί, οχ τη μάνα μου, μη στέλνης ναν τη φέρης
- Μη σε πονεί, οχ τ' αδέρφια σου να στείλω ναν τα φέρω;
- Δε με πονεί, οχ τ' αδέρφια μου μη στέλνης ναν τα φέρης
Μον' με πονεί, οχ το σπίτι μου κι οχ τον Απάνω κόσμο
Αν σε πονεί, οχ το σπίτι σου, πλια δεν το μεταβλέπεις.⁴⁸*

Μέσα στον παραλογισμό του θανάτου η φαντασίωση γύρω από το ποτάμι με τα μαύρα δάκρυα για το νεκρό καταλήγει όχι στον Άδη, αλλά σε ένα μοτίβο ερωτικό σε συμφυρμό με τον άσπρο λαιμό των όμορφων γυναικών, που πάνε στη βρύση πλύνουν, να

⁴⁸ Πολίτης, ό.π. σ.227-228.

λευκάνουν. Τα μαύρα δάκρυα θα πλένουν τον άσπρο λαιμό, σχήμα οξύμωρο. Σκηνή νεκρική και ερωτική μαζί.

*Δεν πρέπει εγώ να χαίρομαι, ουδέ κρασί να πίνω,
μον' πρέπει να 'μαι σ' ερημιά, σ' ένα μαρμαροβούνι
να κείτομαι τα 'πίστομα, να χύνω **μαύρα δάκρυα**,
να γίνω λίμνη και γαλί, να γίνω κρύα βρύση,
να 'ρχονται οι Κομποτιανές να πλένουν, να λευκαίνουν,
να πλένουν τα ποδάρια τους, τον **άσπρο το λαιμό τους**. Ήπειρος.⁴⁹*

6. Μαύρη καρδιά, μαύρη ψυχή Μαύρη καψαλιά, μαύρο κούτσουρο, μαύρα μαντήλια

Μαυρίλα στην καρδιά, σιωπή θανάτου και δίψα αφόρητη βασανίζουν τη μάνα, που χάνει το παιδί της. Θολό νερό πίνει για να ξεδιψάσει, σε μαύρους κάμπους περιπλανιέται, μοιρολογάει στα σκοτεινά.

*Τήρα μη μοιάσης του λαγού, οπού γεννάει κι αρνιέται.
Μοιάσε της πετροπέρδικας της αηδονολαλούσας,
που κάνει δεκαοχτώ πουλιά κανένα δεν αρνιέται.
Κι αν πέση αητός και πάρη ένα, εν' από τα πουλιά της,
κάνει καιρούς να πιη νερό, καιρούς να κελαηδήση.
κι οπόβρει ξάστερο νερό, θολώνει και το πίνει,
κι οπόβρει **μαύρη καψαλιά**, θα κάτση να βοσκήση,
κι οπόβρει **μαύρο κούτσουρο**, θα κάτση να λαλήση.⁵⁰*

Αξιολύπητοι είναι οι χτυπημένοι άδικα από του Χάρου την αστραπή λέει το Αρκαδικό μοιρολόι, γιατί βαρύ πένθος άφησαν στις ψυχές των δικών τους, που μαυροφορεμένοι υποφέρουν από την παρουσία της απουσίας τους.

*Άλλοι να κλαιν τους άρρωστους, άλλοι τους λαβωμένους
κι άλλοι να κλαιν τον πόνο τους και τους απεθαμένους
κ' εγώ να κλαίω τους γερούς, τους αστραποκαημένους,
όπου αστραποκάηκαν κακό βόλι τους πήρε
κ' ediakane⁵¹ παράκαιρα κι αδικοφονεμένοι
κι αφήκαν **μαύρες τις καρδιές, μαύρα και τα μαντήλια**
κι αφήκαν το παράπονο κι ούλη τη φαμελιά τους. Λάστα Γορτυνίας⁵²*

⁴⁹ Saunier, ό.π., σ.436.

⁵⁰ Πολίτης, ό.π., σ. 207.

⁵¹ Ediakane= διαβήκανε, πήγαν.

7. Μαύρα βουνά, μαύρος ήλιος, μαύρος ουρανός, μαύρη μέρα

Στα μοιρολόγια με το πέρασμα του Χάρου το φριχτό σκοτεινιάζει ολάκερη τη φύση. Τα βουνά κατάμαυρα. Βουρκωμένα. Πόσο πόνο μπορεί να κλείσει μέσα της αυτή η λέξη... Πόσο σπαραγμό, που θέλει σαν ορμητικό ποτάμι να ξεχυθεί και να πλημμυρίσει την πλάση όλη... Πνιγμένο παράπονο, που δεν τολμάει ούτε σαν βουβό κλάμα να ξεσπάσει, από τον φόβο πως θα πέσει βαρύ θανατικό. Γιατί; Διαβαίνει ο Χάροντας με τους αποθαμένους. Η φύση είναι συγκλονισμένη απ' το πέρασμά του.

*Γιατί 'ναι **μαύρα τα βουνά** και στέκουν βουρκωμένα;*

Μην άνεμος τα πολεμά, μήνα βροχή τα δέρνει;

Ουδ' άνεμος τα πολεμά, ουδέ βροχή τα δέρνει,

μόνε διαβαίνει ο Χάροντας με τους αποθαμένους

Σέρνει τους νιους από μπροστά τους γέροντες κατόπι,

τα τρυφερά παιδόπουλα στη σέλλα αραδιασμένα.

Παρακαλούν οι γέροντες κι οι νέοι γονατίζουν,

και τα μικρά παιδόπουλα τα χέρια σταυρωμένα:

-Χάρε μου, διάβ' από χωριό, κάτσε σε κρύα βρύση

να πιουν οι γέροντες νερό κι οι νιοι να λιθαρίσουν

και τα μικρά παιδόπουλα λουλούδια να μαζώζουν.

-Ανεί διαβώ από χωριό, αν από κρύα βρύση,

έρχονται οι μάνες για νερό γνωρίζουν τα παιδιά τους,

γνωρίζονται τ' αντρόγενα και χωρισμό δεν έχουν.⁵³

Η ταραχή της φύσης και ο αλλόκοτος μαύρος ήλιος δηλώνουν την αναστάτωση των νόμων της από τη μακάβρια απεικόνιση του πιο λαμπρού κοινωνικού γεγονότος, του γάμου. Στον τερατώδη γάμο του γιου του ο Χάρος σφάζει κατ' ευθείαν τα θύματά του μη δίνοντας καμιά σημασία στη μάνα, που δείχνοντας την απελπισία της αυτοαποκαλείται *μαύρη* και μάταια προσπαθεί να τον εξαγοράσει για να σώσει το γιο τηςάζοντας του πολύτιμα ανταλλάγματα. Μέσα στη βαθιά της απογοήτευση καλοτυγχίζει στο τέλος τη γη, που χαίρεται την ομορφιά των λουλουδιών θέλοντας με την ειδυλλιακή αυτή εικόνα να γλυκάνει τον πόνο της και πιστεύοντας ότι το μονάκριβό της παιδί δεν θα το σφάζει άσπλαχνα ο Χάρος, αλλά θα το αφήσει να ανθίσει σαν ένα μανουσάκι.

⁵² Saunier, ό.π., σ.480.

⁵³ Πολίτης, ό.π., σ.226.

Βγήκεν **ο ήλιος** μαλακός, **μαύρος** και πεισσωμένος,
μήνα με τ' άστρα μάλωνε, μήνα με το φεγγάρι,
μήνα με τον Αυγερινό πού 'ναι σιμά στην Πούλια;
Ν-ουδέ με τ' άστρα μάλωνε, ν-ουδέ με το φεγγάρι,
κι ουδέ με τον Αυγερινό, που 'ναι σιμά στημ Πούλια.
Ο Χάρος κάνει τη χαρά παντρεύει τον υγιό του,
σφάζει παιδιά αντίς γι' αρνιά, νυφάδες για κριάρια,
παίρνει της χήρας τονε γυιό κι άλλονε γυιο δεν έχει,
κι η χήρα παν' από κοντά, κοντά μυριολογώντας.
-Άφστο, χάρε μ' άφστο μου και σου το ξαγοράζω,
τι το 'χω η **μαύρη** μοναχό κι άλλονε γυιόν δεν έχω.
Τάζω της γης μαλάματα, πύργους μαργαριτάρι,
κ' η γης τα ζώνεται σπαθί και τα φορεί ντουφέκι,
για τα καλά που χαίρεται μανούσια και λουλούδια. Ήπειρος.⁵⁴

Ο κάτω κόσμος είναι φρούριο απόρθητο, απ' το οποίο δε μπορεί να ξεφύγει κανείς. Μόνο αν γίνει ένα θαύμα συγκλονιστικό, μια κοσμοχαλασιά, και ταραχτεί η μαύρη γη και ο μαύρος ουρανός θα μπορέσουν να δραπετεύσουν οι νεκροί και να τους χαρούν οι αγαπημένοι τους.

Μαύρε ουρανέ συγγένφιαζε να πέσουν τ' άστρια κάτω
στη θάλασσα φουρτούνιασε να βγουν τα ψάρια όζω,
ν' αναταράξει η **μαύρη γης** και ν' ανταριάσει ο κόσμος
να βγουν οι νιες σα λεμονιές κι οι νιοι σαν κυπαρίσσια⁵⁵
να βγουν και τα μικρά παιδιά, σαν τα γαροφαλάκια.⁵⁵

Την ίδια άποψη εκφράζει και η παραλλαγή του:

Μαύρε ουρανέ συγγόφτιαζε, θάλασσα φουρτουνιάσου
κι αναταράζου **μαύρη γης** να βγουν οι πεθαμένοι,
να βγουν τα μάτια π' αγαπώ και τα κορμιά που πεθυμώ.⁵⁶

8. Μαύρα μάτια

Ο Χάρος είναι τυφλός και ομορφιές δεν τον συγκινούν. Η μοιρολογίστρα πλέκει το εγκώμιο της χαμένης του νιόπαντρου λεβεντιάς με ένα παραλήρημα χρωμάτων ζωής – αχείλι κόκκινο και μαύρα μάτια, τα οποία θεωρώντας τα έκφραση της ψυχής επαναλαμβάνει: είχες τα μάτια ολόμαυρα. Παράλληλα

⁵⁴ Saunier, ό.π., σ.308.

⁵⁵ Κουγέας, ό.π., σ. 56.

⁵⁶ ό.π., σ.56.

αποκαλώντας την παγωμένη πλάκα, που σκεπάζει το άψυχο κορμί του, χρυσή, αργυρή, μαλαματένια εκφράζει απεγνωσμένη παράκληση να σεβαστεί την ομορφιά του και να μην τη χαλάσει.

Ποτέ μου δεν ορέχτηκα την πλάκα να παινέσω,
τώρα για το χατίρι σου θα τη μυριοπαινέσω.

Πλάκ' αργυρή, πλάκα χρυσή, πλάκα μαλαματένια,
μη φας αχείλι κόκκινο, μη φας και μαύρα μάτια,
μη φας και τη γλωσσίσσα του την αηδονολαλούσαν,
οπού την είχαν τα πουλιά σκοπόν και κεληδούσαν.

Είχες τα **μάτια ολόμαυρα**, τα φρύδια σαν αβδέλλες,
εσύ 'σουνε ο σεβδαλής απάνω στις κοπέλλες.

Ακόμη ο γάμος σου βαστά και το τραπέζι στέκει,
ακόμα τα στεφάνια σου του λιβανιού μυρίζουν. Ψαρά⁵⁷

9. Μαύροι οι νεκροί

Η κοινωνία των ζωντανών εξακολουθεί να υπάρχει απαράλλαχτη και στον κάτω κόσμο και όλες οι κοινωνικές δομές – συγγενείς, γείτονες, γνωστοί - διατηρούνται με μια μόνο απλή στη συνείδηση του λαού μας διαφορά: την αλλαγή του χρώματός τους, που εκφράζει την απεγνωσμένη ελπίδα του για συνέχεια της ζωής.

Στο παρακάτω μοιρολόι για το θάνατο ενός λεβεντονιού οι δικοί του φροντίζοντας να γλυκάνουν την αφόρητη μοναξιά του και να διατηρήσουν την ψυχική ηρεμία του στον άλλο κόσμο τον προετοιμάζουν να μην τρομάξει στην πρώτη του συνάντηση από τις μαύρες αποκρουστικές όψεις όσων θα συναντήσει εκεί. Για να μην αισθανθεί ξένος ανάμεσά τους τον πληροφορούν ότι αυτοί οι μαύροι και άσχημοι είναι οι πεθαμένοι γείτονες και συγγενείς του, απλά έχουν αλλάξει χρώμα.

Εντού που πας λεβέντη μου, σε τούτο το ταξίδι,
μαύρους να ιδείς να μη σκιαχείς μαιιδέ να τρεμουλιάξεις
οι μαύροι είν' οι γειτόνοι μας, οι άραχνοι συγγενείς μας.

Από μακριά χαιρέτα τους, ώσπου να σε γνωρίσουν:

- Γεια σας χαρά σας άπλυτοι. –Καλώς τον αλλαμένο

- Κάμετε τόπο να σταθώ και τόπο για να κάτσω

κ' είμαι ξένος κι ανήξερρος, ξένος και δε γνωρίζω

και πάρτε τα κανίσκια μου⁵⁸, βάλτε τα στα δικά σας. Μανιάκι.⁵⁹

⁵⁷ Saunier, ό.π., σ. 262.

⁵⁸ Κανίσκια = δώρα.

⁵⁹ ό.π., σ.162.

Στο επόμενο μοιρολόι επαναλαμβάνεται το ίδιο μοτίβο των μαύρων αποτροπιαστικών μορφών του κάτω κόσμου με παράκληση των ζωντανών στο νεκρό τους να μην αργήσει να γυρίσει στον πάνω κόσμο.

*Αυτού στον Άδη που θα πας κι αυτού π' θα ροβολήσεις,
μη δεις **τους μαύρους** και σκιαχτείς, τους άσχημους και φύγεις,
μη δεις τους κουτσοκέφαλους κι αλλαξομουτσουδιάσεις.
Δικοί μας είν' οι άσχημοι, δικοί μας είν' **κι οι μαύροι**,
δικοί μας είν' κι οι κουτσοκέφαλοι και δεν παρηγοριόνται.
Κοίτα μην κάμεις ξάμνηνο, κοίτα μην κάμεις χρόνο,
γιατί το ξάμνηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' ποτάμι,
κι εμείς θα περιμένουμε να 'ρθείτε όλ' αντάμα... Παπαδάτος
Ξηρομέρου.⁶⁰*

Ξεγελιέται ο νεκρός πως ο πάνω και ο κάτω κόσμος είναι ίδιοι. Οι μοιρολογίστρες για να τον βοηθήσουν να συνειδητοποιήσει την τραγική του αυταπάτη τον συμβουλεύουν πως η αλλαγή των χρωμάτων εκφράζει τη φθορά διαψεύδοντας μ' αυτό τον τρόπο τις ελπίδες του για την ταυτότητα των δύο κόσμων. Το άσπρο και το κόκκινο, δηλωτικά υγείας και ζωής, αμαυρώνονται στον Άδη μαζί με την ομορφιά και τη χαρά. Οι λυγερές, που έχουν « τα ρόδα απ' τη ροδιά, τ' ασπράδι από το χιόνι », ⁶¹ και τα παλικάρια με τα κατάλευκα ροδοκόκκινα πρόσωπα, μετά το πέρασμά τους στο σκοτεινό βασίλειο του Άδη μαραίνονται, βυθίζονται στη μαυρίλα και οι όψεις τους αλλοιώνονται. Το μαυροκίτρινο χλωμό και πεθαμένο χρώμα αντικαθιστά το ρόδινο της ζωής.

*Κομπώθηκες, γελάστηκες και πας στον κατουκόσμο.
Θάρρεψες κι είναι η Κατουγής, όπως και την απάνουν;
Εκεί δεν είναι μαγαζιά, δεν είναι καφενέδες,
μον' οι άσπροι μαύροι γίνονται κι οι ρόδινοι φλωμάτοι⁶²,
κι οι τριανταφυλλοπρόσωποι μαυρίζουν κι αραχνιάζουν.
Λακωνία.⁶³*

Η νεκρή κόρη για να μη νιώθει μοναξιά στον Κάτω κόσμο, για να μη στερηθεί τις αγαπημένες της ασχολίες και τα μαντάτα της ζωής δίνει εντολή στους μαστόρους να φτιάξουν τον τάφο της ευρύχωρο, ώστε να χωράει ο αργαλειός της, και ν' αφήσουν

⁶⁰ ό.π., σ.162.

⁶¹ Πολίτης, ό.π., σ. 193.

⁶² Φλωμάτοι= κιτρινιάρηδες.

⁶³ Saunier, ό.π., σ. 240.

παραθύρι για να νιώθει την αύρα της άνοιξης και τις αλλαγές των εποχών. Θέλει τα πουλιά να της φέρνουν σαν μαντατοφόροι νέα απ' τον πάνω κόσμο κι αυτή να στέλνει στην κοινωνία των ζωντανών το μήνυμα πως η μοίρα των νεκρών έχει τα χρώματα της μαυρίλας και της κιτρινίλας.

*Μαστόροι που θα φτιάσετε της λυγερής κιβούρι,
φτιάσ' το πλατύ για τ' αργαλειό, μακρύ για την τυλίχτρα
και στη δεξιά της τη μεριά φτιάστε της παρεθύρι,
να μπαίνει ο αγέρας του Μαγίου κ' η πάχνη του χειμώνα,
να μαινοβγαίνουν τα πουλιά να φέρνουν τα μαντάτα:
τι κάνουν νιοι τι κάνουν νιες, τι κάνουν οι λεβέντες
τι κάνουν τα μικρά παιδιά που λείπουν απ' τσι μάνες,
να με ρωτήσεις να σου πω τι κάνει ο κάτω κόσμος,
που οι άσπροι μαύροι γένουνται κ' οι ροδινοί χλωμιάζουν,⁶⁴
κ' εκείν' οι μορφοσούσουμοι αλλαζομουσουδιάζουν. Ιθάκη.*

Το παρακάτω Πελοποννησιακό μοιρολόϊ στο πλαίσιο του ισχυρού δεσμού μάνας και παιδιού δίνει παραστατικά ακόμη και μέσα από τον τάφο το μήνυμα πως το άσπρο είναι χρώμα της ομορφιάς και του πόθου, ενώ το μαύρο του θανάτου και της απέχθειας.

- Επόνεσα για να σε ιδώ, να ιδώ το πρόσωπό σου,
Ν' ακούσω την κουβέντα σου και το χαμόγελό σου.
- Σαν ήθελες, αγάπη μου, να ρθεις να μ' ανταμώσεις
έλα κοντά στο μήνιμα μου μόλις θα σου ρουπώσει.
Κάνε τα νύχια σου τσαπιά, τις απαλάμες φτυάρια,
ρίξε το χώμα μια μεριά, την πλάκα μου την άλλη
και παρ' το πανωσκέπασμα να ιδείς το πρόσωπό μου.
**Κι αν είναι άσπρο κι όμορφο, σκύψε και φίλησέ με.
Κι αν είναι μαύρο κι άχαρο, γύρισε, σκέπασέ με.** Σκοτεινή
Αργολίδας.⁶⁵

Θεωρώντας ο λαός μας πως η φριχτότερη στέρηση που βασανίζει τους νεκρούς είναι η δίψα θέλει να τους στείλει νερό να δροσιστούν, να νιφτούν, να γεμίσουν τα καλαμάρια τους οι γραμματικοί και να πλύνουν τα ρούχα τους οι μαυροσκοτωμένοι- έκφραση μεγάλης δυστυχίας-. Ξαναβρίσκοντας μ' αυτόν τον τρόπο οι νεκροί τα σύμβολα της επαγγελματικής και κοινωνικής τους δραστηριότητας, των οποίων η στέρηση αποτελούσε φοβερή

⁶⁴ ό.π., σ.152.

⁶⁵ Τρύφων Σεφανόπουλος, *Πελοποννησιακή Λαογραφία*, Αθήνα 1981, σ. 140

απώλεια, θα εξαλειφθούν και τα σημάδια της φθοράς τους στον κάτω κόσμο και η ζωή τους θα συνεχιστεί με τους ίδιους ρυθμούς. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι γίνεται παράκληση προς τη βρύση να τρέξει κρύο νερό όχι σε οποιοδήποτε τόπο, αλλά στην πόρτα τα εκκλησιάς, που αποτελεί το σημείο αναφοράς όλων των εκδηλώσεων της κοινωνικής ζωής του χωριού και σηματοδοτεί τους σταθμούς της ζωής: τη γέννηση, το γάμο, το θάνατο και τα δρώμενα της λαϊκής λατρείας.

*Άνοιξε βρύση κρυό νερό στης εκκλησιάς την πόρτα,
για να νιφτούν οι άνιφτοι, να πιουν οι διψασμένοι
να βάλουν κι οι γραμματικοί νερό στο καλαμάρι
να πλύνουν και τα ρούχα τους **οι μαυροσκοτωμένοι**. Λακωνία.⁶⁶*

Το ίδιο νόημα εκφράζει και το επόμενο μοιρολόι με μόνη διαφορά το άνοιγμα βρύσης σε κορυφή βουνού, απ' όπου θα ρέει το νερό στο νεκρικό περιβόλι για να πλύνουν τα ρούχα τους. Η λέρα, η μαυρίλα των ρούχων, αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των νεκρών και των χαροκαμένων και συμβολίζει το πένθος. Ο παλμός της ζωής συμβολίζεται με ασπροκόκκινα χρώματα, ο θάνατος χαρακτηρίζεται από μαυρίλα, σκοτεινιά, ασχήμια και βρωμιά, όπως μαύροι, άραχνοι, άσχημοι και άπλυτοι είναι οι πεθαμένοι.

*Ν' ανέβω θέλω στα ψηλά και στο μαρμαροβούνι,
να πελεκήσω μάρμαρο, να κάμω σαντρουβάνι,
να κατεβάσω το νερό στ' Άδη το περιβόλι,
για να λουστούσι τ' άλουστα, να πιουν τα διψασμένα,
να πλύνουν και τα ρούχα τους **τα μαυροαραχνιασμένα**. Αρχάγγελος
Ρόδου.⁶⁷*

Εκφράζοντας οι νεκροί τη φοβερή τους μοναξιά και την τραγική κατάσταση τους, που δηλώνεται με τη μαυρίλα του Άδη και της ψυχής τους, ζητούν τη συμπόνια των ζωντανών.

*Σαν τι βαργόμια έχετε **στους μαυροπεθαμένους**,
που με τον ήλιο βγαίνουμε και με το φως δειπνάμε,
Στον Άδη αέρας δε φυσά και ήλιος δε φωτάει.
Που κλαιν τη νύχτα για το φως και την αυγή για μέρα,
στη ντάλα του μεσημεριού για μια σβιλάδα⁶⁸ αέρα.
Εκεί συνδύο δεν περπατούν, συντρείς δεν κουβεντιάζουν
συνπέντε και συντέσσερες στον καφεγέ δεν πάνε.*

⁶⁶ Saunier, ό.π., σ.176.

⁶⁷ Saunier, ό.π., σ.178.

⁶⁸ Σβιλάδα= πνοή.

Μον' ένας - ένας μοναχός τ' απίστομα⁶⁹ είν' πεσμένος
κι οι ακλεροι είναι χώρια τους και κλαιν την ακλεριά τους.⁷⁰

10. Μαύρα φίδια

Η μάνα νιώθοντας την απεγνωσμένη ανάγκη επικοινωνίας με το νεκρό παιδί της εκφράζει ικεσία- εγκώμιο στα σκουλήκια να μη φάνε τη γλώσσα του για να μπορεί να της μιλάει και παρακαλάει την ταφόπλακα ν' ανασηκωθεί λίγο για να το δει. Εκείνο απαντώντας της δηλώνει με τα φίδια, των οποίων το μαύρο χρώμα εντείνει τη δραματική κατάσταση, και την εικόνα του εγκλωβισμού και της διάλυσής του το αδύνατο διαφυγής του από τον κάτω κόσμο. Η αντίδραση της μάνας και η αναζήτηση καταφύγιου κοντά στην Παναγιά είναι η τελευταία αχτίδα παρηγοριάς στην αβάσταχτη συμφορά της.

Σκουλήκια μ' αλεξανρινά κι άγια κωνσταντινάτα,
όλο το κρέας φάτε το, τη γλώσσα του ν' αφήστε,
να του μιλώ, να μου μιλά, να λέω, να μου λέει.
- Πλάκα για σήκω πιθαμή, πλάκα για σήκω στήλη
να ιδώ τα μάτια π' αγαπώ, απόχω λόγο να τους πω.
- Πε μου, πε μου, παιδάκι μου, το πώς σ' εδέχτη ο Χάρος;
- Τι να σου πω, μανούλα μου, το πώς με δέχτη ο Χάρος.
Τρία **μαύρα φίδια** μου 'δωσε να τα ξεχειμωνιάσω
το 'να τσει εις το στήθος μου, τ' άλλο στην κεφαλή μου,
το τρίτο το φαρμακερό έκατσε στην καρδιά μου.
- Για σήκω, σήκω, σταυραητέ και τίναχτ' τα φτερά σου,
να πέσουνε τα χώματα από τα πούπουλά σου.
- Ωχ, **μητέρα μου χρυσή**, τι 'ρθες να με πειράξεις
και μου 'πες λόγο καυτερό μες την καρδιά να με κάψεις;
Μου λέεις μάνα, να σηκωθώ, μου λέεις για να φύγω,
όπου τα χέρια σταυρωτά, τα πόδια μου δεμένα,
οπού 'ναι τα ματάκια μου, μανούλα καλυμμένα,
οπού 'ναι το κεφάλι μου χώρια από το κορμί μου,
και **η μητέρα του η χρυσή**, σηκώθη σταυροχέρι,
κι έπεσε με τα γόνατα στις Παναγιάς τα πόδια.
- Δόξα να έχεις Παναγιά με το μονογενή σου
πο 'χτισες την παρηγοριά μες τον απάνω κόσμο.⁷¹

⁶⁹ Τ' απίστομα= μπρούμντα.

⁷⁰ Κουγέας, ό.π., σ.51.

⁷¹ Κουγέας, ό.π., σ.96-97.

Ο νεκρός αδερφός ανταποκρινόμενος στο κάλεσμα της αδερφής του, την πληροφορεί μέσα από τον μοσχοβολημένο, κατά την αίσθησή της, τάφο του για την κατάστασή του στον κάτω κόσμο χρωματίζοντας με τον πιο φρικιαστικό τρόπο τις συνθήκες στις οποίες βρίσκονται οι νεκροί και καταστρέφοντας την αρχική ρομαντική εικόνα της φαντασίας της. Οι δυο εικόνες καθρεφτίζουν τη διαφορά ζωής και θανάτου.

- Επάδα πού 'ρθα κι έκατσα, πολύ μ' αρέσει ο τόπος.
Η πλάκα σου μοσκοβολά, το χώμα σου μυρίζει.
Ξύπνα κι αγρύπνα μάτια μου, κι αν κάθεσαι, έβγα έξω,
έβγα να σε ρωτήσουμε μα πώς σ' αδέχτη ο Χάρος.
Σου είχε ψωμί, σου είχε νερό, σου 'χε παχύ κρεβάτι;
- Τι να σου πω αδερφούλα μου το πώς μ' εδέχτη ο Χάρος
Μήτε ψωμί, μήτε νερό, μήτε παχύ κρεβάτι.
*Δυο **μαύρα φίδια** μου 'δωσε για να ξεχειμωνιάσω.*
Στα γόνατά μου τρων ψωμί, στα στήθη μου κοιμώνται,
στα έρημα μαλλάκια μου φτιάνουνε τις φωλιές τους.
Στις εφτά βγάνουν τα μάτια μου
και στις εφτά και στις οχτώ κόβουν την κεφαλή μου,
*στις δέκα και στις δώδεκα τρώνε από το κορμί μου.*⁷²

Η τραγικότητα της απώλειας του αγαπημένου προσώπου αυξάνεται, όταν ο θάνατος συμβαίνει την άνοιξη που ανθίζει η ζωή. Το μοτίβο των μαύρων φιδιών αυξάνει τη δραματική ένταση.

Τώρα π' ανθίζουν τα κλαργιά και βγάν' η γης χορτάρι
ανθίζουν κι οι αγριαπιδιές και βγαίνουν αγριαπίδια
*τόρα και τη μανούλα μου την τρων τα **μαύρα φίδια**.* Πύλος.⁷³

⁷² Κουγέας, ό.π., σ.96.

⁷³ Saunier, ό.π.,σ. 340.

Την ίδια άποψη παρουσιάζει ο Σολωμός στους Ελεύθερους Πολιορκημένους, Σχεδιάσμα Β':

Ο Απρίλης με τον Έρωτα χορεύουν και γελούνε
και όσ' άνθια βγαίνουν και καρποί, τόσ' άρματα σε κλειούνε...
Μάγεμα η φύσις κι όνειρο στην ομορφιά και χάρη,
η μαύρη πέτρα ολόχρυση και το ξερό χορτάρι.
Με χίλιες βρύσες χύνεται, με χίλιες γλώσσες κρένει.
Όποιος πεθάνει σήμερα, χίλις φορές πεθαίνει.
Τρέμ' η ψυχή και ξαστοχά γλυκά τον εαυτό της.
 Γεώργιος. Ν. Παπανικολάου, *Διονυσίου Σολωμού Άπαντα*, Το Ελληνόγλωσσο Έργο του, Αθήναι 1970, σ.530-531.

11. Μαύρα ρούχα

Στο παρακάτω μοιρολόι τα κόκκινα ρούχα συμβολίζουν τη ζωή και τα μαύρα τον θάνατο. Κι όπως οι άσπρες κι όμορφες γυναίκες σφύζουν από ζωή, οι άσχημες και λεροφορεμένες, όπως αποκαλεί ο λαός μας τις μαυροντυμένες, φέρνουν του θανάτου τη σφραγίδα. Η χήρα στη συνείδηση του λαού μας είναι ταυτισμένη με το πένθος και οποιαδήποτε ενέργειά της προσκρούει στην κοινωνική κατακραυγή, φαινόμενο συνηθισμένο στις κλειστές παραδοσιακές κοινωνίες με τα συντηρητικά ήθη.

*Χήρα, που κάθεται ψηλά, κατέβα παρακάτω,
και κάθισε στις άσχημες, στις λεροφορεμένες
και βγάλ' τα κατακκόκκινα και φόρεσε τα μαύρα,
τα κόκκινα είναι για χαρές, τα μαύρα είναι για λύπη.
Η χήρα μέσα κάθεται κι όζω την κουβεντιάζουν.
Αν περπατήσει σιγαλά της λεν πως καμαρώνει,
κι αν περπατήσει ογλήγορα της λεν τήρα πώς πάει
κι αν κουβεντιάσει μ' άλλονε, της λεν άντρα γυρεύει
κι αν γνέθει και τη ρόκα της, της λεν πως προίκα φτιάχνει.
Πελοπόννησος.⁷⁴*

Η προτροπή στο νεκρό σταυραητό ν' αναστηθεί συνδυάζεται στη φαντασία του λαού μας με την επάνοδο της χαράς στην οικογένειά του, το λουλούδισμα της φύσης, τον αντίλαλο από τα γέλια της μάνας του, τα γλέντια και τα φαγοπότια των φίλων του καθώς και την εικόνα των απαλλαγμένων από τα μαύρα πένθημα ρούχα αδερφών του.

*Αναταράζου, σταυραητέ, και τίναξ' τα φτερά σου,
και τίναξ' και το χρώμα σου από τα πούπούλά σου
πάρε κι έλα στο σπίτι σου, έλα και στην αυλή σου,
για να σε ιδεί η μαννούλα σου και η δόλια η αδερφή σου
να κάμει τη ξερά χλωρά και τ' άγρια ημερωμένα
να κάμεις τη μαννούλα σου να μπει, να βγει με γέλια,
να κάμεις και τ' αδέρφια σου να βγάλουνε τα μαύρα,
να κάμεις και τους φίλους σου για να γλεντάν στην τάβλα.
Πελοπόννησος.⁷⁵*

Στη γεμάτη αγωνία ερώτηση του διαβάτη για τις προθέσεις του Χάρου, που τον πλησίασε, εκείνος άσπλαχνα του απαντάει

⁷⁴ Saunier, ό.π., σ. 108.

⁷⁵ ό.π., σ.212.

παραπλανητικά πως θα χαρίσει σε αυτόν θώρακα με χρώμα κόκκινο, δηλωτικό της χαράς, και στη γυναίκα του ολόμαυρα ρούχα υπονοώντας έμμεσα πως θα μείνει χήρα.

*Όμορφο νιον εξύγωνεν ⁷⁶ ο Χάρος στη μαδάρα ⁷⁷,
μα 'τον ο νιος ογλήγορος κι ο Χάρος κουρασμένος,
και παίρν' ο νιος το ρίζωμα ⁷⁸ κι ο Χάρος την πλαγιάδα ⁷⁹.
Πάνω σε πλάκαν έκατσεν ο Χάρος διπλοπόδης ⁸⁰
κ' εσφύριζεν κ' εφώναζεν ο Χάρος του στραθιώτη ⁸¹.
Στραθιώτ', ανίμενε κ' εμέ, που θα σου παραγγείνω ⁸².
-Χάροντα κ' είντα μου βαστάς κ' εγώ να σ' ανιμένω;
-Βαστώ σου ντάργα ⁸³ και σπαθί και κόκκινο λουρίσκο ⁸⁴,
βαστώ και στη γυναίκα σου ολόμαυρα να βάλει. ⁸⁵*

12. Μαύρο άλογο

Η ψυχική σύνδεση με το άλογο, το μαύρο, όπως τον αποκαλεί ο λαός μας εκφράζοντας απόηχο της κοινωνίας των ακριτών είναι χαρακτηριστική. Μόνο που μπροστά στο θάνατο το άλογο δε μπορεί να προσφέρει τίποτα στον αφέντη του κι επομένως περιορίζεται στο θλιβερό καθήκον να μεταφέρει στην οικογένεια τα άσχημα μαντάτα και την οδυνηρή εικόνα της κατάστασης του νεκρού μέσα στο φέρετρο.

*Μεσ' της εκκλησιάς την πόρτα
στέκει ο **μαύρος του** δεμένος
χλιμιντράει ο καημένος.
- Σήκω αφέντη, πάμε σπίτι.
- Δεν μπορώ, δεν δύναμαι, καημένη **μαύρε**,
γιατί 'ναι τα πόδια μου δεμένα
και τα χέρια σταυρωμένα
γιατί 'ναι το στόμα μου κλεισμένο
και τα μάτια σφαλισμένα.
- Σύρε, καημένη **μαύρε μου**,*

⁷⁶ Εξύγωνεν= καταδίωκε.

⁷⁷ Μαδάρα = ανηφορικός ορεινός τόπος.

⁷⁸ Ρίζωμα= ανηφοριά.

⁷⁹ Πλαγιάδα= κατηφορική πλαγιά.

⁸⁰ Διπλοπόδης= βάζοντας το ένα πόδι πάνω στο άλλο.

⁸¹ Στραθιώτης= οδοιπόρος (στράτα = δρόμος).

⁸² Θα σου παραγγείνω= θα σου παραγγείλω.

⁸³ Ντάργα= ασπίδα.

⁸⁴ Λουρίσκος= ζώνη, θώρακας.

⁸⁵ Πολίτης, ό.π., σ.223.

στο σπίτι, και στη φαμελιά μου,
 πες πως με παντρεύσανε
 στη **μαύρη γης** με πέψανε.
 Πήρα την πλάκα πεθερά,
τη μαύρη γης γυναίκα,
 πήρα τα λιανοχάλικα
 αδέρφια και ξαδέρφια.⁸⁶

13. Μαύρο μουστάκι

Το μουστάκι του, σύμβολο ανδρισμού, περηφάνιας και λεβεντιάς στις παραδοσιακές κοινωνίες, χαραμίζεται στο βασίλειο του Άδη, όπως λέει ο νεκρός νέος. Ιδανικός χώρος για να καμαρώνει και να ροβολάει τραγουδώντας είναι όχι η μαύρη γη, αλλά οι πλαγιές των περήφανων βουνών.

*Μουστάκι μου караμπογιά και φρύδια μου γραμμένα
 δε σο 'πρεπε **στη μαύρη γης** και στ' άραχο το χόμα
 μόν' έπρεπε στα διάρραχα και στες κοντορραχούλες
 και να λαλάς τον τάμπουρα να λες και τα τραγούδια
 για να σ' ακούσ' η μάνα σου κ' η δόλια σου η γυναίκα.*⁸⁷

Στη ρίζα λυγρού κυπαρισσιού στον κάτω κόσμο οι αδικοθαντισμένοι λεβεντοιοί αναφέροντας το μαύρο τους μουστάκι, θρηνολογούν την πρόωρα χαμένη νιότη τους, που δεν πρόλαβαν να χαρούν. Μαζί τους οι κοπελιές, που αναπάντεχα βρέθηκαν στου Χάρου το περιβόλι κλαίνε την ομορφιά τους, την οποία μαρτυράνε τα μαύρα γραμμένα φρύδια τους και τα ξανθά τους τα μαλλιά. Έντονη είναι η λαχτάρα όλων ν' ανοίξει ένα παραθύρι για να 'ρχονται τα μαντάτα απ' τον πάνω κόσμος, το φως και η αύρα της ζωής. Εντύπωση προκαλεί ο τόπος συγκέντρωσης των νεκρών. Διατηρώντας του πάνω κόσμου τις συνήθειες χορεύουν σ' ένα μπαρμεργιό, κοντά στη βρύση του περιβολιού τραγουδώντας με παράπονο τις χαρές της ζωής.

*Στην άκρη του Παράδεισου είν' ένα περιβόλι,
 στη μέση του περιβολιού είν' ένα κυπαρίσι,
 στη ρίζα του κυπαρισσιού μια κρουσταλλένια βρύση
 πό 'χουν οι νιοι το μπερπεργιό⁸⁸, πό 'χουν οι νιες λεκάνη
 και κλαιν οι νιοι τα κάλλη τους κι οι νιες την ομορφιά τους.*

⁸⁶ Κουγέας, ό.π., σ.65.

⁸⁷ Saunier, ό.π., σ.276.

⁸⁸ Μπερπεργιό= κουρείο

Πιάσανε και χορεύανε, σαν τι τραγούδι λέγανε;
Μουστάκι μου καραμπογιά⁸⁹, που δε σε γλέντησα καλά,
 και φρύδι μου βαμμένο,
 κι εσείς **ξανθότριχα μαλλιά**, πως θα σας φάει το χώμα!
 Και στη δεξιά μου τη μεριά ν' ανοίχτε παραθύρι
 να μπαίνει ο ήλιος το πρωί, δροσιά το μεσημέρι,
 να μπαίζοβγαίνει το πουλί, να λέει το χαμπέρι.⁹⁰

14. Μαύρο σκέπασμα

Ανατριχιαστικός είναι ο παραλληλισμός του καβαλάρη, που φεύγει για ταξίδι στην ξενιτιά βάζοντας στο άλογό του σέλλα πράσινη και μαυροσκέπασμένη κάσα για να ταξιδέψει μέσα σ' αυτή νεκρός στης Άρνης τα βουνά.

Οικοδεσπότης φρόνιμος βουλιέται⁹¹ να μισέψει
 Βολιέται να ξενιτευτεί, μακριά να ταξιδέψει.
 Πρωί σελώνει τ' άλογο, πρωί το καλιγώνει,
βάνει τα πέταλα χρυσά και τα καρφιά ασημένια,
βάνει τη σέλα πράσινη, το σκέπασμά της μαύρο
 και πάει στης Άρνας τα βουνά, στης Αρνησιάς τα πλάγια,
 π' αρνιέτ' η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα,
 π' αρνιούνται και τ' αντρόγυνα, τα πολυαγαπημένα.⁹²

15. Μαύρο στ' όνειρο

Το μοιρολόι αρχίζει μ' ένα όνειρο, προμήνυμα θανάτου, βασισμένο πάνω στο συμβολισμό των χρωμάτων, που εξηγεί ο ίδιος ο νεκρός. Το κόκκινο είναι μήνυμα, το πράσινο συμφορά, το μαύρο θάνατος. Το μοτίβο του γάμου στον Άδη διαφέρει από τα άλλα μοιρολόγια, όπου « ο Χάρος κάνει τη χαρά, παντρεύει τον υγιό του »⁹³. Εδώ αντί να σφάζει ο Χάρος ανθρώπους, η νεκρή μάνα υποδέχεται στον Άδη το γιο της και σφάζει βουβάλια για το γάμο του.

Ατός μου είδα τ' όνειρο που 'θελα να πεθάνω,
κόκκινα είδα κ' εφόρειγα, πράσινα και γεράνια .
Το πράσινο ήτανε κακό, το κόκκινο χαμπέρι,

⁸⁹ Καραμπογιά= μαύρο.

⁹⁰ Κουγέας, ό.π., σ.32-34.

⁹¹ Βουλιέται= βούλεται, θέλει

⁹² ό.π., σ.68.

⁹³ Saunier, ό.π., σ.308.

κείνο **το καταγέρανο**⁹⁴ Χάρος που θα με πάρει.
 Εψές προψές επέρασα στον Χάρον τα λημέρια.
 Ακούω νταούλια να βροντούν και μπαταριές να πέφτουν,
 κάνε σε γάμους πέφτουνε, κάνε σε πανηγύρια;
 Μάιδε σε γάμους πέφτουνε, μάιδε σε πανηγύρια,
 μια χήρα κάνει μια χαρά παντρεύει τον υγιό της
 σφάζει γουβάλια⁹⁵ τριανταδυό, γουβάλια τριανταπέντε. Σκοτεινή
 Άργους.⁹⁶

16. Μαύρο πουλί

Με τα νύχια του βουτηγμένα στο αίμα βγαίνει από τον Άδη ένα
 σαρκοβόρο κατάμαυρο όρνιο κι όλες οι χαροκαμένες τρέχουν να
 το καλοπιάνουν προσφέροντάς του ζάχαρη και μόσχο για να
 μάθουν νέα απ' τους αγαπημένους τους. Φρικιαστική και πένθιμη,
 ματωμένη και θλιβερή η παρουσία του κόκκινου με το μαύρο
 χρώμα εδώ, όπως και η απάντηση.

Ένα πουλάκι εξέβγαينه από τον κάτω κόσμο.

Είχε τα νύχια κόκκινα και τα φτερά του μαύρα,

τα νύχι' από τα αίματα και τα φτερ' απ' το χρώμα.

Τρέχουν μανάδες για να διουν κι οι αδερφές να μάθουν,

γυναίκες των καλών αντρών να πάρουν την αλήθεια.

Η μάνα φέρει ζάχαρη κι η αδερφή το μόσχο,

γυναίκες των καλών αντρών αμάραντο στα χέρια.

- Φάγε, πουλί τη ζάχαρη και πιε από το μόσχο,
 μωρίσου τον αμάραντο για να μας μολογήσεις.

- Καημένες, τ' είδα, τι να πω και τι να μολογήσω;

Είδα το Χάρο κι έτρεχε στους κάμπους καβαλλάρης.

Σέρνει τους νιους απ' τα μαλλιά, τους γέροντες απ' τα χέρια,

φέρνει και τα μικρά παιδιά στη σέλλ' αρμαθιασμένα.

Πελοπόννησος, Στερεά, Λευκάδα, Μακεδονία.⁹⁷

Δανειζόμενος ο λαός μας στοιχεία του πάνω κόσμου, όπως τα
 πουλιά, τα χρησιμοποιεί στα τραγούδια του κάτω κόσμου
 παρουσιάζοντας το Χάρο να μεταμορφώνεται σε μαύρο πουλί, σε
 άγριο χελιδόνι και να σαΐτεύει με τα φαρμακερά του βέλη τη
 μορφοσιά, που καυχήστηκε πως δεν τον φοβάται. Στο τραγούδι
 «της λυγερής και του Χάρου» συμφύρονται οι κοινωνικές

⁹⁴ Καταγέρανο= κατάμαυρο.

⁹⁵ Γουβάλια= βουβάλια.

⁹⁶ ό.π., σ.308.

⁹⁷ ό.π., σ.380.

αντιλήψεις των αρχαίων για την ύβρι, το ξεπέραςμα του μέτρου δηλαδή, που προκαλεί την τιμωρία του παραβάτη από τους θεούς, με τις μορφές του σαϊτοφόρου έρωτα, που αδίστακτα λαβώνει τα θύματά του. Έρωτας και θάνατος γίνονται ένα. Ο θάνατος χτυπάει με τα όπλα του Έρωτα. Ο Έρωτας όμως νικάει το θάνατο. Το δράμα κλείνει με τη μεταμόρφωση της κόρης και του αγαπημένου της σε δέντρα. Στο τραγούδι της Λυγερής και του Χάρου ο λεβεντόκορμος Κωσταντής γίνεται κυπαρίσσι και η ευαίσθητη Ευγενούλα καλαμιά. Για τον αισιόδοξο λαό μας είναι εντελώς αδιανόητο το τέλος της ζωής. Η αγάπη δε χάνεται. Η ζωή συνεχίζεται με όλη την τρυφερότητά της. Τα συναισθήματα είναι τόσο δυνατά, που νικάνε ακόμη και το Χάρο. Βεργολυγίζει η καλαμιά, φιλάει το κυπαρίσσι. Και το όνειρο, που ποτέ δε γεύτηκαν στη ζωή, γίνεται πραγματικότητα στον άλλο κόσμο. Μέσα σε κελαηδίσματα πουλιών γλυκοφιλιούνται στην αιωνιότητα... Το μοτίβο της μεταμόρφωσης ερωτευμένων ανθρώπων σε δέντρα ή φυτά είναι γνωστό στους αρχαίους Έλληνες και σε άλλους λαούς. Τα δυο συμπαθητικά δέντρα συμβολίζουν τους ίδιους τους πεθαμένους, είναι υποκατάστατά τους. Στην αρχαία μυθολογία ο Φιλήμων και η Βαυκίς, αγαπημένο γεροντικό ζευγάρι της Φρυγίας, μεταμορφώνονται από τους θεούς, μετά τον ταυτόχρονο θάνατό τους, ο άντρας σε βελανιδιά και η γυναίκα σε φλαμουριά.

*Η Ευγενούλα η μοσκοινιά κ' η μικροπαντρεμένη
εβγήκε κι επαινεύτηκε πως Χάρο δε φοβάται,
γιατί είν' τα σπίτια της ψηλά κι ο άντρας της παλληκάρι,
γιατί έχει τους εννιά αδερφούς τους καστροπολεμίτες.
Κι ο Χάρος όπου τ' άκουσε πολύ τον βαρυφάνη.
Μαύρο πουλί νεγίνηκε, σαν άγριο χελιδόνι,
εβγήκε κι εσα' ί' τεψε τη μοναχή την κόρη
μες το λιανό το δάχτυλο που 'χε την αρραβώνα.*

*Και μπαινοβγαίνουν οι γιατροί και γιατρεμό δε βρίσκουν
και μπαινοβγαίνει η μάννα της με τα μαλλιά λυμένα.
- Τι έχεις, μαννούλα μου και κλαις, τι έχεις κι αναστενάξεις;
- Πεθαίνεις, Ευγενούλα μου, και τι μου παραγγέλνεις;
- Σ' αφήνω μάννα το έχε γεια και ντύσε με σα νύφη
κι όταν θα σό 'ρθει ο Κωσταντής να μη μου τον πικράνης,
μον' στρώσ' του γιόμα να γευτή και δείπνο να δειπνήση
και βγάλ' τον αρραβώνα μου και τα χαρίσματά μου
και δώσ' του τα του Κωσταντή, αλλού ν' αρραβωνίση,
ωσάν κι εγώ παντρεύομαι, παίρνω το Χάρο άντρα.*

Κι ο Κωσταντής επρόβαλε στους κάμπους καβαλλάρης
με δεκαπέντε φλάμπουρα, μ' εννιά ζυγιές παιχνίδια,
με τετρακόσιους άρχοντες, πεζούς, καβαλλαραίους.
Βλέπει μεγάλη σύναξη, οπού 'ναι μαζωμένοι.

- Για χαμηλώστε, φλάμπουρα, πάψετε σεις παιχνίδια,
γιατί σταυρός επρόβαλε απ' το πεθερικό μου.
Για πεθερός μου πέθανε, για πεθερά μου χάθη,
για απ' τα γυναικαδέρφια μου κανένα νεσκοτώθη
και τ' άλογό του εβάρεσε στον πεθερού να πάγη.

Αυτού σιμά, αυτού κοντά βαστούσε μοναστήρι.

Βρίσκει τον πρωτομάστορη κι έκανε το κιβούρι

- Να ζήσεις, πρωτομάστορη, τίνος είν' το κιβούρι;

- Είμαι του ανέμου, του καπνού και της ανεμοζάλης.

- Για πες μου, πρωτομάστορη, καθόλου μη μου κρύψης.

- Ποιός έχει γλώσσα να στο πη, στόμα να στο μιλήση;

Τούτ' η φωτιά που σ' άναψε, ποιος θε να σου τη σβήση;

Η Ευγενούλα απέθανε νη πολυαγαπημένη.

- Να ζήσης, πρωτομάστορη, κάμε το πιο μεγάλο,
να 'ναι πλατύ, να 'ναι μακρύ να 'ναι για δυο νομάτους.

Βιτιά βαρεί τ' αλόγου του, στον πεθερού του πάει.

Βρίσκει παπάδες πόψελναν, μοιρολογίστρες κλαίνουν.

Μεριά σταθείτε, ψάλτηδες, μεριά, μοιρολογίστρες.

Χρυσό μαντήλι σήκωσε την είδε απεθαμένη.

Σκύφτει φιλεί γλυκά- γλυκά, γλυκά την αγκαλιάζει,

χρυσό μαχαίρι ν' έβγαλε ναπ' αργυρό φηκάρι,

Ψηλά-ψηλά το σήκωσε και στην καρδιά το χώνει.

Εκεί που θάψανε το νιο φύτρωσε κυπαρίσσι,

κι εκεί που θάψανε τη ναι εβγήκε καλαμιώνα.

Λυκογυρίζει η καλαμιά, σκύφτει το κυπαρίσσι.

Κι ένα πουλί κελάηδαε, σ' άλλο πουλί ζηγιώταν:

για δεσ τα τα κακόμοιρα, τα πολυαγαπημένα!

δε φιληθήκαν ζωντανά, φιλιούνται πεθαμένα.⁹⁸

⁹⁸ Πολίτης, ό.π., σ.224-226.

Γιώργος Ιωάννου, *Το Δημοτικό τραγούδι, Παραλογές*, Αθήνα 1983, σ. 128-130.

Εκτενέστατα για τα θέματα της μεταμόρφωσης και της ανάστασης των νεκρών βλ. Μιχάλη Γ. Μερακλή, *Τα θέματα της μεταμορφώσεως και της Αναστάσεως νεκρού ως ειδολογικά στοιχεία του πεζού και του ποιητικού λόγου του λαού*, Λαογρ., τόμ.24, 1966, σ. 94-112.

17. Μαύρη κότα

Την απεγνωσμένη της έκκληση να γυρίσει κοντά της ο αγαπημένος της και τους όρκους της για αιώνια προσμονή δηλώνει μοιρολογώντας η χαροκαμένη γυναίκα.

- Κυπαρισσάκι μου ψηλό και στην κορφή γερμένο,
ως πότε να σε καρτερώ και να σε περιμένω;
- Όσα φτερά και πούπουλα έχει το περιστέρι,
τόσες φορές θέλεις να βγεις με το κερί στο χέρι.
- Όσα φτερά και πούπουλα έχει η **μαύρη κότα**
τόσες φορές θα καρτερώ για να φανείς στην πόρτα. Αρκαδία.⁹⁹

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟ

Σπαραχτική είναι η παρουσία του άσπρου χρώματος στα μοιρολόγια. Στη συνείδηση των παραδοσιακών κοινωνιών εκπέμπει φως, εκφράζει ομορφιά και ο λαός μας αρπαγμένος από αυτό νιώθει πως αρπάζεται από την τελευταία ελπίδα να κρατήσει τον αγαπημένο του άνθρωπο στη ζωή. Με άσπρο φλιτζάνι, άσπρη βαρκούλα, άσπρο γιασεμί, άσπρη λαμπάδα, άσπρη κολώνα παρομοιάζεται η πεντάμορφη νεκρή κόρη. Με άσπρα άρματα θα πολεμήσει ο λαός μας τον αδίσταχτο Χάρο, το άσπρισμα του κόρακα επικαλείται δηλώνοντας κάτι το αδύνατο, τ' ασπρόρουχα, σεντόνια και σκεπάσματα, του κρεβατιού του περιμένουν με ανυπομονησία το νεκρό νιο ν' απλώσει πάνω τους το κορμί του, η άσπρη της κόρης φορεσιά δηλώνει λησμονιά και αδιαφορία για του αδερφού της το χαμό, ο άσπρος σταυραητός είναι ο μαντατοφόρος, που μέσα στην απόγνωση της η χαροκαμένη μάνα εκλιπαρεί να τη λυπηθεί χαρίζοντάς της έστω και ένα από τα παιδιά της.

1. Άσπρο δέρμα, σημάδι ομορφιάς

Ανατριχιαστικό στην τραγικότητά του είναι το παρακάτω μοιρολόι, στο οποίο η μάνα έχοντας χάσει πια τα λογικά της από το θάνατο του παιδιού της, ρωτάει όχι το Χάρο, αλλά τον ήλιο να της πει πού βρίσκεται. Δεν αφήνει τη σκέψη του θανάτου ούτε καν ν' αγγίξει το μυαλό της, αρνείται να πιστέψει πως το παιδί της πέθανε, δεν ακούει την απάντηση του ήλιου πως απ' τα μάτια του τα δάκρυα τρέχανε ποτάμι και το μόνο που τον παρακαλάει είναι,

⁹⁹ Βρουλίτη Μαρία, ό.π.

αν το ξαναδεί, να του στείλει τα χαιρετίσματά της από μακριά, να μην το πλησιάσει, μη τυχόν και του μαυρίσει την ομορφάδα του.

Η παραγγελιά της μάνας στον ήλιο έχει διπλή έννοια. Απ' τη μια πλευρά στη συνείδηση του λαού μας το άσπρο χρώμα είναι το ιδανικό σύμβολο της ομορφιάς και με το μαύρισμα κινδυνεύει να χαλάσει. Απ' την άλλη, επειδή το μαύρο χρώμα είναι το βασικό χαρακτηριστικό των νεκρών, η δύστυχη μάνα ελπίζει πως, αν το χαμένο και όχι πεθαμένο στη δική της ψυχή παιδί της, που μόλις έθαψε, δεν έχει καμιά μαυρίλα, σημάδι του θανάτου, έστω κι από το μαύρισμα του ήλιου, θα μπορέσει να ματαιώσει το θάνατό του.

*Ήλιε μου και κυρ Ήλιε μου και κοσμοϋριστή μου¹⁰⁰
στον κόσμο όπου ύριζες¹⁰¹, πας κι είες το παιί μου¹⁰²;
- Εία το, το παιάκι σου σης Μπόλης το λιμάνι
κι ετρέχασι τα μάτια του σαν το βουό ποτάμι.
Ήλιε μου, σαν το ξαναδείς να μου το χαιρετίσεις
μον' απ' αλάργα πέ του το **να μη μου το μαυρίσεις**. Κάσος.* ¹⁰³

Ο ύμνος στη χαμένη θεϊκή ομορφιά της νεκρής κόρης, λευκής και ροδομάγουλης και περδικοστήθας, είναι απ' τα πιο σπαραξικάρδια μοιρολόγια, γιατί δεν κλείνεται σε λόγια η προσωποποίηση της ομορφιάς. Μόνο η χρυσή πολύτιμη κάσα και του Μάη τα πλημμυρισμένα από κόκκινα γαρύφαλλα περιβόλια ανταποκρίνονται στην ανεκτίμητη αξία της.

*Χριστέ τη 'νια που χάθηκε κι όμορφα δεν την κλαίτε,
όπου της πρέπει τέτοιας νιας δικό της μοιρολόι,
που 'χε το Μάη στις πλάτες της, την άνοιξη στα στήθια,
που 'χε του ήλιου τσ' ομορφιές, **του φεγγαριού τσ' ασπράδες**
του μήλου του βενέτικου τσι **ροδοκοκκινάδες**,
που 'χε τα μάτια δυο ελιές, τα φρύδια δυο γαϊτάνια,
τα δόντια πυκνοφύτεντα σαν τα μαργαριτάρια,
που 'χε το μέλι στην καρδιά, τη ζάχαρη στα χείλη
είχε και μεσ' το στόμα της το μόσκο φυτεμένο,
που 'χε της χήνας το λαιμό της πέρδικας τα στήθια.
Στη γης μην την πιθώσετε χώμα να τηνε φάει.
Φτιάσε της **κάσα ολόχρυση** και κάσα κρουσταλλένια,
να πα να την πιθώσετε στον Μάη το περιβόλι,
να πέφτουν τ' άνθια επάνω της, τα μήλα στην ποδιά της,*

¹⁰⁰ Κοσμοϋριστή= κοσμογυριστή.

¹⁰¹ Ύριζες= γύριζες.

¹⁰² Πας κι είες το παιί μου= μπας κι είδες το παιδί μου.

¹⁰³ Saunier, ό.π., σ.150.

τα κόκκινα γαρύφαλλα τριγύρω στην ποδιά της. Ιθάκη¹⁰⁴

2. Άσπρο φλιτζάνι

Το πολυτιμότερο για τη μάνα πλάσμα, το τόσο εύθραυστο και λεπτεπίλεπτο σαν λεπτοτεχνημένο κάτασπρο πορσελάνινο φλιτζάνι παιδί της, σβήνει από την καρδιά της κάθε ελπίδα παραγγέλλοντάς της πως ο δρόμος του Άδη δεν έχει επιστροφή.

*Άσπρο φλιτζάνι φιρφίρι¹⁰⁵, κανί μαλαματένιο,
γιατί δε μου παράττειλεις πότε να σ' ανειμένω,
να σου 'χω γιόμα να γευτείς τσαι δείπνο να δειπνήσεις,
να σου 'χω και τα ρούχα σου στο κάνεστρο ν' αλλάξεις;
Τσ' ως φρόνιμος που ήτανε φρόνιμα μ' αποκρίθη.
-Αν έχεις γιόμα γέψου το, τσαι δείπνο δείπνησέ το,
τσ' εγώ το δρόμ' που πέρασα δεν τον ξαναδιαβαίνω. Τος.¹⁰⁶*

3. Άσπρη βαρκούλα

Στο άσπρο χρώμα τυλιγμένος ο αβάσταχτος πόνος της μάνας για τη νεκρή θυγατέρα της γίνεται τραγούδι, όπου η κόρη-κατάσπρη βαμπακιά των τραγουδιών του γάμου- γίνεται άσπρη βαρκούλα του ψαρά, που ταξιδεύοντας για τον άλλο κόσμο παρακαλάει να μη τη σκεπάσουν με χώμα, δεν το αντέχει, γιατί θέλει να ζήσει του γάμου τη χαρά.

- *Άσπρη βαρκούλα του ψαρά, γιατί 'σαι στολισμένη;
- Με στόλισεν η μάνα μου στη μαύρη γης με στέλνει.
- Μη με πλακώνεις ουρανέ, μη με σκεπάζεις χώμα,
ακόμα δεν εφόρεσα στεφάνι κι αρρεβώνα. Κεραστάρι
Μεγαλόπολης.¹⁰⁷*

4. Άσπρο γιασεμί

Ατέλειωτος φαίνεται στη μάνα ο χρόνος προσμονής του πεθαμένου της παιδιού και με τις θλιβερές νότες του μοιρολογιού παρακαλάει το γαρουφαλάκι της, το άσπρο της γιασεμί, να μην αργήσει στον κάτω κόσμο και μαραθεί. Το πέλαγος της μητρικής τρυφερότητας αντιμέτωπο με την άβυσσο του πόνου...

¹⁰⁴ ό.π., σ. 284.

¹⁰⁵ Φλιτζάνι φιρφίρι=φλιτζάνι από πολύτιμη πορσελάνη.

¹⁰⁶ ό.π., σ.334.

¹⁰⁷ Σαρηγιάννη 'Αννα-Ειρήνη, Αδημοσίευτη έρευνα.

Γαρούφαλο, μη μαραθείς, τα φύλλα μη μαδήσεις,
και σὺ **άσπρο γιασεμάκι μου**, πολύ να μην αργήσεις,
μην πας και κάμεις ξάμηνο, μην πας και κάμεις χρόνο,
γιατί το ξάμηνο εἶν' πολὺ κι ο χρόνος εἶν' **μεγάλος**. Λακωνία. ¹⁰⁸

5. Ασπρίσμα του κόρακα σε περιστέρι- σχήμα του αδύνατου βλ. και Κόκκινα λουλούδια

Στην ερώτηση του παιδιού της για τη μέρα του γυρισμού της από τον Άδη καταλυτική είναι η αρνητική απάντησή της νεκρής μάνας με το σχήμα του αδύνατου, που εκφράζεται με την αδιανόητη αλλαγή του μαύρου χρώματος των φτερών του κόρακα σε άσπρο σβήνοντας κάθε ελπίδα επιστροφής. Η μάνα αντιπαραθέτει τον ευθύγραμμο χρόνο της ατομικής μοίρας του ανθρώπου, που σαν το νερό του ποταμού τρέχει και δεν έχει γυρισμό, στον κυκλικό χρόνο, που διέπει την άτρωτη φύση.

- Δεν μου το λες, **μανούλα μου**, πότε να σε παντέχω;

-Όντας ασπρίσει ο κόρακας και γίνει περιστέρι

κι όντας θα στύψει η θάλασσα να γίνει περιβόλι.

Δεν είμαι Μάης για να 'ρθω κι Απρίλης να γυρίσω,

δεν είμαι η δόλια Θεριστής να 'ρθω να συνεμπάσω,

είμαι νερό τρεχούμενο που πάει και δε γυρίζει. Στεμνίτσα Γορτυνίας,

¹⁰⁹ Πελοπόννησος ευρύτερα, Εύβοια, Ήπειρος, Δυτική Μακεδονία.

6. Ασπροι κρίνοι

Ο λακωνικός στα λόγια, αλλά πληθωρικότετος στη σοφία, κρητικός λαός κλείνει σε μια μαντινάδα το αιώνιο ερωτηματικό του θανάτου των μικρών παιδιών:

Ω Θέ μου μες τα μνήματα τι θένε **οι άσπροι κρίνοι**,
που στα περβόλια έπρεπε ο ήλιος να τσι βρίνει. Κρήτη ¹¹⁰

¹⁰⁸ Saunier, ό.π., σ.334.

¹⁰⁹ ό.π., σ. 218.

¹¹⁰ Βρουλίτη Μαρία, Αδημοσίευτη συλλογή κρητικών τραγουδιών.

7. Άσπρη κολώνα

Με την άσπρη κολώνα του λουτρού και το κατάλευκο μάρμαρο της βρύσης ταυτίζεται η λυγερή κορμοστασιά και η δύναμη της νεαρής ύπαρξης που χάθηκε. Η επαναλαμβανόμενη αντιπαράθεση του άσπρου και μαύρου χρώματος τονίζει την αιώνια αντίθεση ζωής και θανάτου. Η κληματαριά της αυλής συμμετέχοντας στο πένθος μαράθηκε, έχασε το καταπράσινο χρώμα της και μια πίκρα σφιχταγκαγκαλιάζει το σπίτι.

*Άσπρη κολώνα του λουτρού και μάρμαρο της βρύσης
τη μαύρη γης αγάπησες, τη μάνα σου αρνήθηκες.*

*Άσπρη κολώνα του λουτρού και μάρμαρο της βρύσης,
τη μαύρη γης αγάπησες, πατέρα σου αρνήθηκες.*

*Άσπρη κολώνα του λουτρού και μάρμαρο της βρύσης,
τη μαύρη γης αγάπησες, τ' αδέρφια σου αρνήθηκες.*

*Κληματαριά στη σκάλα σου με δίχως πρασινάδα,
ξανόστισε το σπίτι σου, δεν έχει νοστιμάδα.*

*Για ιδές για πόσον πειρασμό, για πόσο μονοπάτι
για δυο, για τρία πατήματα, για πέντε δέκα πάσα,
αρνιέται η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα,
αρνιώνται και τ' αντρόγνυνα τα πολυαγαπημένα,
που μέσα στην αγάπη τους τίποτα δεν εχώρα
μήτε μασούρι μάλαμα, μήτε τσικλί χρυσάφι.¹¹¹*

8. Άσπρα σεντόνια

Ανεξήγητο και βασανιστικό το ερώτημα, πώς το λυγρόκορμο παλικάρι, που ακόμη και νεκρό λάμπει σαν ήλιος, εγκαταλείπει την άπλα του κρεβατιού του με τ' άσπρα σεντόνια να θρηγούν και θα στριμωχτεί σ' ένα φέρετρο μέσα στο χώμα και στα βρωμερά σκουλήκια.

*Ο ήλιος πήρε στα βουνά, πήρε και στα λαγκάδια
κι ακόμη δεν εχόρτασε του ύπνου τη γλυκάδα.*

*- Για σήκω επάνω, στο Θεό σου,
θα μας πάρεις στο λαιμό σου,
τέτοιος νιος, τέτοιο βλαστάρι,
τέτοιο όμορφο παλληκάρι,
πώς να πέσει μεσ' στο χώμα,
μαθημένο στη λιοτέρα¹¹²;*

¹¹¹ Κουγέας, ό.π., σ.103-104.

¹¹² Λιοτέρα=καλοκαιρινό κρεβάτι.

Πώς να πέσει στην καρσέλα ¹¹³
 μαθημένο στα σεντόνια;
 Πώς να πέσει μεσ' στο χώμα
 να τον κόβουν τα χαλίτσια ¹¹⁴
 να τονε τρώνε τα σκουλήτσα ¹¹⁵;
 Θα σε κλαίνει **τα σεντόνια**
που 'ναι άσπρο σαν τα χιόνια,
 θα το κλαίν' τα μαξιλάρια,
που είναι άσπρο σαν το γάλα.
 Δεν ήλπιζα τα άγρια βουνά λιβάδια να γινούνε
 κι εμένα τα χειλάκια μου τέτοιο καημό να ιδούνε... ¹¹⁶

9. Ασπρα ρούχα

Αυστηρή είναι η κριτική του λαού μας στις χτυπημένες από το Χάρο γυναίκες, που δε σέβονται το νεκρό και πετώντας γρήγορα τα μαύρα ασπροφορούν και χαίρονται τις απολαύσεις της ζωής.

Σαράντα πέντε λειμονιές εις τον άμμο φυτευμένες,
 χωρίς νερό, χωρίς δροσιά, στέκουνε φουντωμένες.
 Μια δική μας λειμονιά με το νερό, με τη δροσιά,
 στέκεται μαραμένη, (πικρά βαλαντωμένη).
 Ας το γυρίσω κι ως το ειπώ κι αλλιώς το μοιρολόι:
 - Εγώ μάνες δε θλίβομαι και χήρες δεν λυπούμαι
 και τις θλιμμένες αδερφές δεν τις ψυχοπονούμαι.
 Η μάνα κλαίει και ραίνεται, καθίζει τρώει και πίνει
 κι η αδερφή λεροκρατεί κανένα χρόνον δύο
 κι απέ τα βγάνει τα λερά και ντύνεται με **τ' άσπρα.** ¹¹⁷

10. Ασπροι οι νεκροί βλ. Μαύροι.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΚΚΙΝΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟ

Το κόκκινο χρώμα στα μοιρολόγια δηλώνει τα συναισθήματα με σύμβολο: την αίσθηση προστασίας και θαλπωρής με σύμβολο την κόκκινη τέντα, τη χαρά του γάμου με τα κόκκινα ρούχα, την

¹¹³ Καρσέλα = φέρετρο.

¹¹⁴ Χαλίτσια = χαλίκια.

¹¹⁵ Σκουλήτσα = σκουλήκια.

¹¹⁶ ό.π., σ.110-111.

¹¹⁷ ό.π., σ.112.

ελπίδα ζωής με το κόκκινο σάλι, το θαυμασμό στην ομορφιά των νέων με λουλούδια κόκκινα στη ζωή, που όμως κιτρινίζουν στον κάτω κόσμο, τη θλίψη για τα νιάτα τα ροδοκόκκινα, που τα τρώει η μαύρη γη, την πίστη στη σύνδεση πάνω και κάτω κόσμου με τα κόκκινα λουλούδια στον τάφο, την προσημονή της τραγικής μάνας ν' ανθίσει η νεκρή κόρη της- κόκκινη τριανταφυλλιά, τον ερωτισμό με τα κόκκινα βαμμένα χείλη της νεκρής, την απόγνωση, γιατί μένουν βουβά, την ελπίδα με τα κόκκινα κεριά, που φέγγουν στου Άδη το δρόμο, το σπαραγμό με τα νύχια του αιμοβόρου πουλιού- Χάρου.

1. Κόκκινη τέντα

Η ερωτική μηλιά το θαλερό κλήμα, τα κατακόκκινα χρώματα, το χρυσό στήριγμα και η φεγγοβολή του καντηλιού, που συμβολίζουν τις χάρες του νοικοκύρη, με το χτύπημα του Χάρου μονομιás βυθίζονται στον όλεθρο, το σκοτάδι, τη μαύρη καταχνιά παρασύροντας μαζί τους κάθε χαρά, ελπίδα και δύναμη για ζωή της χαροκαμένης γυναίκας. Στον τάφο του αγαπημένου της, θάβεται και η ψυχή της. Μαύρη είναι του σπιτιού η σκεπή, μαύρα ρούχα φοράει η χήρα. Με ιδιαίτερη έμφαση τονίζει ο λαός μας την αλλαγή του κατακόκκινου χρώματος της χαράς σε κατάμαυρο τη λύπη.

*Είχα μηλιά στην πόρτα μου και δέντρο στην αυλή μου,
και **τέντα κατακόκκινη** το σπίτι σκεπασμένο,
και **κυπαρίσσι ολόχρυσο** κι ήμουν ακουμπισμένη,
είχα κι **ασημοκάντηλο** και μου φεγγοβολούσε.
Τώρα η μηλιά μαράθηκε, το δέντρο ξεριζώθη,
και η **τέντα η κατακόκκινη** κι **εκείνη μαύρη εγίνη**,
το κυπαρίσσι το χρυσό έπεσε κι ετσακίστη,
το ασημοκάντηλο έσβησε, το σπίτι δε φωτάει.* ¹¹⁸

2. Κόκκινα ρούχα βλ. Μαύρα

Στο παρακάτω μοιρολόι από την Ιθάκη το θέμα είναι εμπνευσμένο από νυφιάτικα τραγούδια και αναφέρεται με τρόπο παραστατικό σε γαμήλιες τελετουργίες σχετικές με το στόλισμα της νύφης και το ξύρισμα του γαμπρού. Ο λαός μας εκφράζει την εύλογη απορία του για την απουσία κόκκινου χρώματος στις φορεσιές, κυρίαρχου στοιχείου στη γαμήλια τελετουργία.

¹¹⁸ Πολίτης, ό.π., σ.209.

Εδώ σε τούτη τη χαρά, σε τούτονε το γάμο
 πώς δε βαρουνε τα βιολιά, δεν παίζουνε παιγνίδια
 πώς δεν ξουρίζουν το γαμπρό, δε λούζουνε τη νύφη
 και πώς δεν μπαϊζοβγαίνουνε **κόκκινοφορεμένες;**
 Παρ' βλέπω μάνες ξέπλεγες, βλέπω αδελφές καημένες
 βλέπω να 'χουνε το γαμπρό σε μπάγκο ζαπλωμένο,
 έχασ' ο νιος τα νιάτα του κι η νια το ριζικό της. ¹¹⁹ **Ιθάκη**

3. Κόκκινο σπαλέτο (σάλι).

Επηρεασμένοι οι Αρκάδες από τα δυσπρόσιτα βενέτικα κάστρα
 με τις βαριές κλειδαριές φαντάζονται την ίδια εικόνα και για την
 πύλη του Άδη, όπου υπάρχουν δώρα- δολώματα για τους νέους και
 τα παιδιά με πιο φανταχτερό το κόκκινο σπαλέτο. Όσοι
 ξεγελιούνται, δεν έχουν γυρισμό, γιατί οι πόρτες είναι πια
 μανταλωμένες και λείπουν τα κλειδιά.

Το κρίμα να 'χει πό 'βαλε γλυκομηλιά στον Άδη
 εκρέμαγε **χρυσό σπαθί και κόκκινο σπαλέτο,**
 και παν οι νιοι για το σπαθί κι οι νιες για το σπαλέτο,
 πάνε και τα μικρά παιδιά για να μαζέψουν μήλα.
 Στο έμπα βρίσκουν ανοιχτό, στο έβγα είναι κλεισμένο
 με κλειδωνιές βενέτικες κι ειν' τα κλειδιά παρμένα. Δημητσάνα
 Γορτυνιάς ¹²⁰

4. Κόκκινα λουλούδια βλ. και άσπρο- ομορφιά

Μη αντέχοντας ο λαός μας το άδικο και το παράλογο
 ονειρεύεται έναν ιδανικό κόσμο για τους όμορφους νεκρούς
 προσπαθώντας να αποσοβήσει με τη μαγεία του λόγου του,
 δυναμικά στα μοιρολόγια εκφρασμένη, τη φθορά της ζωής από το
 μαύρο χώμα. Όλες οι χαρές της ζωής, τα γλέντια, τα φαγοπότια
 και το σεργιάνι μέσα σε ολάνθιστα μαγιάτικα περιβόλια ταιριάζουν
 στα αδικοχαμένα νιάτα. Δεν τους πρέπει η αραχνιασμένη γη, αλλά
 τους αξίζουν τραγούδια και Έρωτας, που συμβολίζονται στα
 μοιρολόγια με μήλα και κατακόκκινα λουλούδια.

Τραγικά στη σύλληψή τους τα παρακάτω μοιρολόγια είναι
 αφιερωμένα στην ομορφιά των νεκρών νέων, τους οποίους οι
 μοιρολογίστρες ονειρεύονται μέσα σε έναν παραδεισένιο κόσμο,

¹¹⁹ Saunier, ό.π., σ. 300.

¹²⁰ Σπαλέτο= σάλι ,εδώ σαν δώρο για δόλωμα, κόκκινο σημάδι ζωής.
 ό.π., σ. 352.

σε ένα κήπο υπέροχο, σ' ένα ειδυλλιακό περιβάλλον, σε μια πλημμύρα λουλουδιών.

Δε σόπρεπε, δε σόμοιαζε χάμου στη γη να πέσεις
 μον' σου 'πρεπε και σου 'μοιαζε στ' Αμάη το περιβόλι
 να τρως τα μήλα να μιλάς, τα ρόδια να ροϊδίζεις,
τα κόκκινα τριαντάφυλλα να ροϊδοκοκκινίζεις.
 Άϊ Νικολάκη αφέντη μου,
 αϊτέ μου και λεβέντη μου,
 κυπαρισσάκι μου ψηλό,
 πό 'χεις στη ρίζα κρυο νερό. Μάνη ¹²¹

Δε σόπρεπε, δε σόμοιαζε στη γη κρεβατοστρώση,
 μόν' σόπρεπε, μόν' σόμοιαζε στου Μάη το περιβόλι,
 ανάμεσα σε δυο μηλιές σε τρεις νερατζοπούλες,
 να πέφτουν τ' άνθη απάνου σου, τα μήλα στην ποδιά σου,
τα κρεμεξογαρούφαλα ¹²² τριγύρω στο λαιμό σου. ¹²³

Δε σό 'πρεπε, δε σό 'μοιαζε για να σε φάει το χώμα
 μον' σο 'μοιαζε και σό 'πρεπε στου Μάη το περιβόλι
 σε λειμονιά, σε κιτριά να ξαπλωθείς στον ήσκιο,
 να λιανοσειέται η κιτριά κι η μικρολειμονούλα,
 να πέφτουν τ' άνθη επάνω σου, τα ρόδια στην ποδιά σου,
τα κόκκινα γαρύφαλλα τριγύρω στο λαιμό σου. Καλαμάτα ¹²⁴

Δε σό 'πρεπε, δε σό 'μοιαζε χάμου στη γη να πέσεις
 μον' σόπρεπε και σό 'μοιαζε σε περιβόλι μέσα
 να πέφτουν τ' άνθια απάνω σου, τα μήλα στην ποδιά σου
τα κόκκινα τριαντάφυλλα στα ροδομάγουλά σου. Λακωνία ¹²⁵

Αιώνια του λαού μας η απορία, γιατί ο λεβέντης απαρνιέται τη
 ζωή πάνω στο άνθος της ηλικίας του, γιατί το κόκκινο
 τριαντάφυλλο τόσο άδικα παίρνει το κιτρινιάρικο χρώμα το
 θανατερό.

Πού πας καστέλλι να κρυφτείς, κάστρο να ξεχειμάσεις,
 πού θε να πας, λεβέντη μου, να ξεκαλοκαιριάσεις,
 πού πας διαμάντι να κρυφτείς, μάλαμα να σκουριάσεις

¹²¹ ό.π., σ.272.

¹²² Κρεμεξογαρούφαλα= κατακόκκινα γαρύφαλλα.

¹²³ Πολίτης, ό.π., 212.

¹²⁴ Saunier, ό.π., σ .270.

¹²⁵ ό.π., σ.272.

και κόκκινο γαρύφαλλο να κιτρινοφυλλιάσεις; Λακωνία ¹²⁶

Ο νεκρός ζητάει από τη μάνα του να φτιάξει στον τάφο του περιβόλι για να 'ναι τα κόκκινα λουλούδια του γέφυρα από τον κάτω κόσμο στον απάνω και να νιώθει πως η ζωή του συνεχίζεται βλέποντας το ενδιαφέρον των περαστικών. Το περιβόλι με τα δέντρα και τα κόκκινα λουλούδια είναι τόπος ιδανικός αγαπητός στα ερωτικά τραγούδια και στα εγκώμια του νέου νεκρού.

*Τ' ακούς, τ' ακούς, μανούλα μου, τι θα σου παραγγείλω;
Πύργο φτιάσε στη θάλασσα, στον τάφο μου περβόλι
και βάλε μέσα δεντρικά και **κόκκινα λελούδια**,
κι όσοι διαβάτες κι αν περνάν να τα συχνορωτάνε.
-Το τίνος είναι τα δεντρά, **τα κόκκινα λελούδια**;
-Του Κώστα είναι τα δεντρά, του Κώστα τα λελούδια.
Πελοπόννησος* ¹²⁷

Ο θαυμασμός των περαστικών για την ομορφιά σηματοδοτεί την κοινωνική αναγνώριση της πεντάμορφης κόρης που, ενώ σαν μια κόκκινη τριανταφυλλίτσα άνθιζε ομορφαίνοντας όλη τη γειτονιά, ξαφνικά μαράθηκε κι έσβησε απ' τον χωρίς όρια βανδαλισμό του άσπλαχνου Χάρου. Η μάνα της απρηγόρητη δε μπορεί να διανοηθεί ότι την έκοψε ο Χάρος, αλλά πιστεύοντας πως κακοί γείτονες την έκοψαν - απεικόνιση κοινωνικών αντιδικιών στα χωριά- είναι αποφασισμένη να μην τους ξαναμιλήσει.

*Μια έμουρφη τριανταφυλλιά είχα μες την αυλή μου
κάμει τα φύλλα πράσινα και τα τριαντάφλλα μούρνα* ¹²⁸
φτιάνει έναν ήσκιουν δρουσιρόν όλουν δρουσκιά γιμάτουν.
Όσοι διαβάτις κι αν πιρνούν, στρατχιώτες κι αμ περάσουν
κουντά σ' αυτόγ' ξιπέζιβαν, κουντά σ' αυτόν κουννεούν
ιδιάβηκιγ κι ου Χάρους μου κι αυτός εκεί κουννεύει
κι βγάξει **τ' αργυρό σπαθί** κι κόφτει τις ριζίτσες.
Μαράθκιν η τριανταφυλλιά, μαράθκαν τα λουλούδια
κ' η μάνα της την ίλιγιν, κ' η μάνα της την λέει:
- Κόρη μου, πχιός σι έκουσιν κι στέκεις μαραμένη;
Σα σ' έκουσιν η γειτουριά πουτές δεν τη ζμπουρίζου ¹²⁹ ...Βελβενδός
Κοζάνης. ¹³⁰

¹²⁶ ό.π., σ.264.

¹²⁷ ό.π., σ. 120.

¹²⁸ Μούρνα= βαθυκόκκινα, χρώμα του μούρου, που λέγεται και μούρνο.

¹²⁹ Ζμπουρίζω= μιλάω, συναναστρέφομαι.

¹³⁰ ό.π., σ.406.

Στον αβάσταχτο πόνο για τον χαμό αγαπημένου προσώπου δεν υπάρχει παρηγοριά. Σα στάμνα με κρύο νερό και σα γαρουφαλίτσα βλέπει τη νεκρή κόρη η μάνα της εγκαυμάζοντας τη δροσιά και την ομορφιά της. Εκφράζοντας τη λαχτάρα να ξαναγυρίσει κοντά της λέει πως περιμένει με αδημονία ν' ανθίσουν τα μπουμπούκια της και με το κόκκινο χρώμα τους να ανθίσουν και στην καρδιά της οι ελπίδες του ερχομού της. Η απάντηση με το σχήμα του αδύνατου είναι μια οικτρή διάψευση των ελπίδων της ...

- *Χρυσή γαστέρα*¹³¹ *κομπωτή*¹³² *με τ' ασημένιο χέρι,*
όπου κρατείς το κρύο νερό χειμώνα καλοκαίρι,
γαρυφαλιά μου πράσινη, τότε θα κοκκινίσεις,
πότε θα ρθεις στα σπίτια σου να περισιργιανίσεις;
- *Ακου, μητέρα να σου πω, το πότε θέλω να 'ρθω:*
όταν ασπρίσει ο κόρακας και γίνει περιστέρι,
όταν στερέψει η θάλασσα και βγουν τα ψάρια έξω,
όταν χαμηλώσει ο ουρανός και πέσουν τ' άστρια κάτω,
τότε να φτιάσεις δείπνο ορεχτικό, για να 'ρθω να δειπνήσω,
τότε θα 'ρθω στα σπίτια μας να περισιργιανίσω.
Και αν τυχόν και δεν ελθώ, μητέρα να δειπνήσω,
κάτσε μάνα και γέψου το με *τα χρυσά μου αδέρφια*
και πάρε την απόφασιν ωσάν το διακονιάρη,
οπού του δίνουν το ψωμί και σ' άλλη πόρτα πάει.¹³³

Έμμεσα, αλλά τόσο ζωντανά, το κόκκινο και το άσπρο χρώμα της νιότης και της ζωής με σύμβολα τα μήλα τα τριαντάφυλλα και τ' άσπρο παξιμάδι, έρχονται διαρκώς σε αντίθεση με το μαύρο χρώμα και τη σκοτεινιά- σύμβολα του θανάτου- τονίζοντας το χάος ανάμεσα στην ομορφιά του πάνω κόσμου και στην αποπνικτικά θλιβερή ατμόσφαιρα του Άδη.

Χάρε, ατί τον ήθελες αυτόν το νιο στον Άδη
π' ακόμη τα στεφάνια του μυρίζουνε λιβάνι;
Δεν σου 'πρεπε, δε σου 'μοιαζε χάμω στη γη στο χάμα,
μον' σου 'πρεπε και σου 'μοιαζε στου Μάη τα περιβόλια,
να πέφτουν τ' άνηθ επάνω σου, τα μήλα στην ποδιά σου,
τα φουντωτά τριαντάφυλλα στα μηλομάγουλά σου.
Σιμιγδαλένιο μου ψωμί, σουσαμωτό κουλούρι,
και πώς θα το καταδεχτείς να πέσεις στο κιβούρι;

¹³¹ Γαστέρα= κοίλο δοχείο, λαϊνί.

¹³² Κομπωτή= με κόμπους, με στολίδια.

¹³³ Κουγέας, ό.π., σ.102-103.

*Σιμιγδαλένιο μου ψωμί κι αφράτο παξιμάδι,
και πώς θα το καταδεχτείς να πέσεις στο σκοτάδι;
Παιδάκι μου, γελάστηκες και πέθανες και χάθηκες.
Θάρρεψες τι 'ναι η κάτω γης μήλο να σου μυρίσει
ή περιβόλι ή μπαζές να μπεις να σεργιανίσεις;
Μα κει αέρας δε φυσά και ήλιος δεν βαρύνει,
εκεί συνδύο δεν σμίγουνε, συντρεις δεν κουβενιάζουν.*¹³⁴

Η ελπίδα, το τελευταίο άρωμα της ζωής, που με τόσο παραχαχτική αγωνία κλείνει στις ερωτήσεις της η μάνα παρακαλώντας απεγνωσμένα το παιδί της να γυρίσει από τον κάτω κόσμο διαλύεται άδοξα μέσα σε μια ωμή φαρμακωμένη εικόνα αφήνοντας στα χείλη της τη θερμή παράκληση της ψυχής της να ανοίξει για μια μόνο στιγμή τα ματάκια του το βλαστάρι της νεύοντάς της το στερνό του αντίο. Η ονειρεμένη εικόνα μέσα στα κόκκινα τριαντάφυλλα, που του ετοίμαζε προσμένοντας ένα καινούργιο άνθισμα της ζωής με τον ερχομό του, συνθλίβεται παραχαχτικά μετά τη θανατερή του απάντηση κάτω απ' το βάρος της μαύρης ταφόπλακας, η οποία μαζί με το παιδί της σκεπάζει και τη δική της ψυχή. Θεωρώντας σύμφωνα με τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής πως ο θάνατος είναι ένα ταξίδι μακρινό διαπιστώνει ξαφνικά πως είναι ένα ταξίδι αγύριστο.

*Ευτού που κίνησες να πας για μακρινό ταξίδι
θέλω να ειπής στη μάνα σου πότε θα ρθής στο σπίτι,
να 'χω και γω μια παντοχή να 'χω και την ελπίδα
λουλούδια νάχω στην αυλή, **τριαντάφυλλα στρωμένα,**
να σου 'χω γιόμα μυστικό και δείπνο να δειπνήσης,
να 'χω νερό για να λουστής, ρούχα καλά ν' αλλάξεις
να στρώσω και την κλίνη σου, να πέσεις να πλαγιάσης.
- Δελούδια συ να τα χαρής, τριαντάφυλλα να τὰ 'χης,
κι αν έχεις γιόμα γέψου το και δείπνο δειπνήσέ το,
κι αν έχεις και ζεστό νερό, λουσσου το μοναχή σου
κι αν έχεις ρούχα, φόρεσ' τα, κοιμήσου στο κρεβάτι.
Τον δρόμον όπου περασα δεν τον ξαναδιαβαίνο.
Θα πάω στις Άρνης τα βουνά, στις Αρνησιές τη βρύση
κι έχω τη γης για στρώματα, σεντόνια έχω το χώμα,
και γεύομαι τον κορνιαχτό, δειπνάω από το χώμα
και πίνω τ' ωριοστάλαχτο της πλάκας το φαρμάκι.
- Σαν αποφάσισες να πας, να μην ξαναγυρίσεις,
άνοιξε τα ματάκια σου να μ' αποχαιρετήσης
να μας αφήσης το έχε γεια και το μεγάλο πόνο.*¹³⁵

¹³⁴ ό.π., σ.108-110.

5. Κόκκινο χέιλι

Το ερωτικό γαμήλιο τραγούδι με τους δυο τελευταίους στίχους μετατρέπεται σε θλιβερό μοιρολόι. Η όμορφη κόρη θαυμάζοντας την ομορφιά της στον καθρέφτη παραπνευμένα λέει ότι της ταιριάζει γάμος και χαρές κι όχι ο μαύρος Άδης.

*Κόρη έβγινιν απ' το λουτρό λουσμένη
κι γιαλίζουνταν ¹³⁶ τα κάλλια της ¹³⁷ τηρούσιν.
-Κάλλια μ' όμουρφα κι αγγιλουπλασμένα ¹³⁸
μπόι μου ψηλό κι λαμπαδουχυμένου ¹³⁹
μάτια μ' παρδαλά κι φρύδια μου γραμμένα ¹⁴⁰
μύτη μ' τουρνιφτή ¹⁴¹ κι στόμα μ' σα δαχλίδι ¹⁴²
χείλι μ' κόκκινο μι το βαρτζί ¹⁴³ βαμμένου
μέση μου λιγνή, μαλλιά μου σαν τα τέλια
δεν πρέπει για **μαύρη γη** δεν πρέπ' τι για τουν Άδη
μον' πρέπει γι' αρραβουνιά ¹⁴⁴ κι για **χρυσό στιφάνι**. Κοζάνη ¹⁴⁵.*

6. Κόκκινα κεριά

Αξιοπρόσεκτα είναι τα συμβολικά χρώματα των κεριών, το κόκκινο της χαράς, του γάμου, της Ανάστασης, το πράσινο της θαλερότητας και της ανοιξιάτικης φύσης.

*Να βρεις παράδεισ' ανοιχτό, να βρεις κερι' αναμμένα.
Ευτού που κίνησες να πας, ευτού στον κάτω κόσμο
ν' ανάψεις κόκκινο κερι και πράσινη λαμπάδα
να πας τρογύρω στο λαό να ιδείς τους πεθαμένους,
να ιδείς τους νιους πώς κάθονται, τις νιες πώς καμαρώνουν,
να ιδείς και τα μικρά παιδιά πώς κλαίνε για τις μάνες. Λάστα
Γορτυνίας. ¹⁴⁶*

¹³⁵ Πολίτης, ό. π., σ.208.

¹³⁶ Γιαλίζουνταν= καθρεφτιζόταν.

¹³⁷ Κάλλια= κάλλη.

¹³⁸ Αγγιλουπλασμένα= αγγελοπλασμένα.

¹³⁹ Λαμπαδουχυμένου= χυτό σα λαμπάδα.

¹⁴⁰ Γραμμένα= ζωγραφισμένα.

¹⁴¹ Τουρνιφτή = κομψή.

¹⁴² Δαχλίδι= δαχτυλίδι.

¹⁴³ Βαρτζί= κόκκινη χρωστική ουσία.

¹⁴⁴ Αρραβουνιά = αρραβώνας.

¹⁴⁵ Saunier, ό.π.,σ .282.

¹⁴⁶ ό.π., σ 160.

7. Ρόδινοι οι ζωντανοί, μαύροι οι νεκροί. βλ. Μαύρο.

8. Κόκκινο στ' όνειρο βλ. Μαύρο.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΠΡΑΣΙΝΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

Το πράσινο στη συνείδηση του λαού μας έχει δύναμη μαγική. Είναι η γέφυρα που συνδέει το θάνατο με τη ζωή. Τα πράσινα κεριά, που φωτίζουν το δρόμο για τον Άδη, και τα πράσινα ράμματα, με τα οποία ράβουν τα μάτια του νεκρού, που καθώς πετούσε σαν χρυσοπράσινος αετός, ο Χάρος άσπλαχνα του τσάκισε τις φτερούγες του, αποτελούν στα μοιρολόγια σύμβολα ελπίδας και δεσμού του με τον πάνω κόσμο. Το πράσινο στο όνειρο είναι προμήνυμα κακού, ενώ το πρασίניσμα των βουνών δηλώνει την αιωνιότητα της ζωής μετά την παροδική χειμωνιάτικη νέκρα.

1. Πράσινα κεριά βλ. και κόκκινο

Κεριά και λαμπάδες ,όπως στους γάμους, θέλει ο λαός μας ν' ανάψουν για τον ομορφονιό με χρώμα όμως κιτρινοπράσινο, θανατερό, σημάδι πως θα του φωτίσουν τον δρόμο να κατεβεί στον Άδη. Στο διάβα του προκαλεί τον οίκτο και τη συμπόνια ακόμη και στις δυνάμεις τις φθοράς, σ' ένα σκουλήκι δηλαδή, που απορεί, γιατί μια τόσο πολύτιμη ύπαρξη προχωράει στην ανυπαρξία.

Ομορφονιός ψυχομαχάει, ομορφονιός πεθαίνει.

Ανάψτε πράσινα κεριά και κίτρινες λαμπάδες,

να φέξουνε τ' ομορφονεό να κατεβεί στον Άδη.

Σκαλί, σκαλί κατέβαινε, σκαλί, σκαλ' ανεβαίνει.

Κει ήρε τον 'νας σκούληκας, μα και τον ερωτάει:

- Πού πας ασήμι να χαθείς, μάλαμα να θολέψεις,

πού πας αργυροκούδουνο να χάσεις τη λαλιά σου ; Πελοπόννησος.

¹⁴⁷

2. Πράσινη λαμπάδα βλ. κόκκινα κεριά

3. Πράσινη φύση

Ο λαός μας καλοτυχίζει τα βουνά και τους κάμπους, που με τον ερχομό κάθε καινούργιας Άνοιξης ανανεώνονται και

¹⁴⁷ Saunier, ό.π., σ.264.

περιφρονώντας το Χάρο απολαμβάνουν την ευτυχία της αιωνιότητας στην κυκλική ροή του χρόνου, σε αντίθεση με τους ανθρώπους, οι οποίοι ακολουθώντας την ευθεία χρονική πορεία, πλησιάζουν όλο και περισσότερο προς το θάνατο, αγνοώντας το φυσικό νόμο της αλληλλοδιαδοχής των εποχών, που αντιτίθεται στην ίδια τη φύση. Η αντιδιαστολή του ανθρώπου που πεθαίνει, και της άτρωτης διαρκώς ανανεούμενης φύσης στην αέναη των χρόνων διαδοχή είναι επαναλαμβανόμενο μοτίβο στα μοιρολόγια. Ο πεπερασμένος γραμμικός ανθρώπινος χρόνος, που σαν το νερό του ποταμού δεν έχει γυρισμό, σε σχέση με τον κυκλικό χρόνο της άτρωτης φύσης απεικονίζεται παραστατικά:

*Γάρ' εἰμαι Μάης για να 'ρθω κι Απρίλης να γυρίσω;
Εἰμαι τρεχούμενο νερό που πάει και δε γυρίζει.*¹⁴⁸

*Καλότυχα είναι τα βουνά, καλότυχοι εἰν' οι κάμποι
που Χάρο δεν ακαρτερούν, φονιά δεν περιμένουν,
μον' περιμένουν ἀνοιξη, τ' ὅμορφο καλοκαίρι,
να πρασινίσουν τα βουνά, να λουλουδούν οι κάμποι. Λακωνία.*¹⁴⁹

4. Πράσινα ράμματα

Με τα μάτια ραμμένα με ράμματα πολύχρωμα, με τα χέρια δεμένα με πολύχρωμες κορδέλες μεταξωτές- μακάβρια εικόνα- ο νεκρός με οδύνη τραγική και σπαραχτική αγωνία εκλιπαρεί, όσους τον αγαπούν κι έτρεξαν κοντά του, να ζητήσουν μια χάρη απ' το Θεό, να πέσει μια ψιλή βροχή για να σαπίσουν των ματιών του τα ράμματα και ν' αντικρίσει ξανά του πάνω κόσμου την ομορφιά. Τίποτ' άλλο δε ζητάει. Ας μη λυθούν τα χέρια του. Να δει μόνο θέλει, να βγει απ' τα φριχτά του Άδη σκοτάδια εύχεται και για μια έστω στιγμή να χαρεί το φως και την ομορφιά της ζωής. Η ευχή απαλύνει το ανέφικτο της επαφής με τον πάνω κόσμο.

*Τι το 'χω γω κι αν έδραμες*¹⁵⁰, *τι το 'χω γω κι αν ήρθες;
Βρήκες ματάκια σφαλιστά, χεράκια σταυρωμένα,
βρήκες και το κορμάκι μου στο Άδη ξαπλωμένο.
Μου 'δέσαν τα χεράκια μου μ' εννιά λογιόνε ράμμα,
με πράσινα, με κίτρινα, με μπλάβα, με γεράνια.
Μου ράψαν τα ματάκια μου μ' εννιά λογιών μετάξια
με πράσινα, με κίτρινα με μπλάβα με γεράνια.*

¹⁴⁸ ό.π., σ.316.

¹⁴⁹ ό.π., σ.336.

¹⁵⁰ Έδραμες= έτρεξες, β' αόρ. του ρήματος θέω=τρέχω.

*Περκαλεθείτε στο Θεό, τάχτε κεριά στους άγιους,
να πιάσει μια ψιλή βροχή, μια σιγαλή ψιχάλα,
για να σαπούν τα ράμματα, να λειώσουν τα μετάξια,
ν' ανοίξουν τα ματάκια μου να ιδούν απάνου κόσμο. Τριφυλιά.* ¹⁵¹

5. Πράσινος αετός

Πίκρα για τον άδικο και πρόωρο χαμό του παλικάριού, του χρυσοπράσινου αετού, εκφράζει το παρακάτω μοιρολόι:

*Ω χρυσοπράσινε, καλέ μ' αητέ, τι σ' εύρε τσαι μαράθης
τσαι χαμηλοφτερούγιασες, τσαι δε μπορ' να πετάξεις.* ¹⁵²

6. Πράσινα φύλλα βλ. Κόκκινα λουλούδια.

7. Πράσινη γαρουφαλίτσα βλ. Κόκκινα λουλούδια.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΤΡΙΝΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΑΔΗ

Το κίτρινο χρώμα είναι χρώμα νεκρικό, αρρωστημένο. Προκαλεί φόβο και τρόμο στο λαό μας, γιατί αντιπροσωπεύει το κακό θανατικό. Οι κίτρινες λαμπάδες φωτίζουν το δρόμο στον Άδη και η κιτρινίλα είναι το πιο έντονο χαρακτηριστικό των νεκρών συμβολιζόμενη με το κιτρινοφυλλιασμένο τριαντάφυλλο.

1. Κίτρινοι οι νεκροί βλ. σε αυτό το κεφάλαιο Μαύρο.

2. Κίτρινα ράμματα βλ. Πράσινα ράμματα.

3. Κίτρινες λαμπάδες βλ. Πράσινα κεριά.

4. Κίτρινο γαρύφαλλο βλ. Κόκκινο γαρύφαλλο.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟ

Το χρυσό χρώμα στα νεκρικά έθιμα το συναντάμε στη νυφιάτικη φορεσιά με τα χρυσά στολίδια των νεκρών ανύπαντρων κοριτσιών. Με τη λάμψη του φωτίζει στα μοιρολόγια του Άδη τη σκοτεινιά και τις ελπίδες των ζωντανών για την τύχη των αγαπημένων τους νεκρών. Στολίζει ακόμη τις τρυφερές προσφωνήσεις των ζωντανών προς τα λατρεμένα πρόσωπα, που έχασαν, ή αντίστοφα των νεκρών προς τους δικούς τους στον πάνω κόσμο.

¹⁵¹ ό.π., σ.182.

¹⁵² Βασίλης Περσείδης, *Το Σκυριανό τραγούδι*, Αθήνα 1994, σ. 50.

1. Χρυσός σταυρός

Γιατί ο αιώνιος νόμος της φύσης με την εναλλαγή των εποχών και τον ερχομό της άνοιξης μετά τη νέκρα του χειμώνα να μη βασίλευει και στους νόμους του Άδη, έστω και σπάνια, μόνο τρεις φορές το χρόνο για ν' ανταμώνουν οι πονεμένοι και μάλιστα τα πολυαγαπημένα αδέρφια; Αυτό το ερώτημα εκφράζοντας ο λαός μας στο παρακάτω μοιρολόι εντοπίζει τις μέρες συνάντησης νεκρών και ζωντανών μέρες γιορτινές, σταθμούς στην παραδοσιακή κοινωνία, που όλο το χωριό συνάζεται και γλεντάει την Ανάσταση του Χριστού και το λατρεμένο του λεβέντη καβαλάρη σε άσπρο άλογο Άη- Γιώργη. Η λαχτάρα ανάμωσης με τους νεκρούς θέλει να βρει την έκφραση και την καταξίωσή της μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, γιατί μ' αυτό τον τρόπο θα βιωθεί εντονότερα.

*Πολλά καλά κάνει ο Θεός, μα ένα καλό δεν κάνει,
σαν πως ανθίσουν τα δεντρά και λουλουδίζουν οι κάμποι,
ν' ανοίγαν και τα μνήματα δυο τρεις φορές το χρόνο,
την απονήστεια, την Λαμπρή και τ' αγιο Γιω όλη μέρα
για να ίδει μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα,
να ιδούνε και τ' αντρόγενα τα πολυαγαπημένα
η αδερφή τον αδερφό, τον όρκο της καρδιάς της.
Ούλοι ορμώνου ¹⁵³ στο Χριστό
και αδερφή τον αδερφό, χρυσό σταυρό τον έχει. ¹⁵⁴*

2. Χρυσά κλώνια

Σα μηλιά με κλώνια χρυσαφένια φαντάζει η νεκρή μοναχοκόρη στα μάτια της μάνας, που τρελαίνεται νιώθοντας έντονα την παρουσία της απουσίας της.

*Εύπνα μαγιάτικη μηλιά με τ' άνθη, με τα μήλα,
με τα χρυσά περίκλωνα, με τ' ασημένια φύλλα.
Εύπνα κι αγρόπνα, μάτια μου, και μη βαρκοιμάσαι
τι και ο ύπνος ο πολύς βαρέσει και χαλάσει.
Παιδί μου εγγελάστηκες και γελασμένη χάθηκες...
Και πώς να μπω και πώς να βγω στο σπίτι μας να μη σε ιδώ;
Παιδάκι μου θα ζουρλαθώ. ¹⁵⁵*

¹⁵³ Ομώνουν= ορκίζονται.

¹⁵⁴ Κουέας, ό.π., σ. 78-79.

¹⁵⁵ ό.π., σ.106.

3. Χρυσά άρματα

Με χρυσόλευκα πολύτιμα άρματα, που συντελούσαν στις νίκες των στρατιωτών σε στιγμές πολεμικών συγκρούσεων στις παραδοσιακές κοινωνίες, έχει την ψευδαίσθηση ο λαός μας ότι θα νικήσει το μαύρο Χάρο. Διαφαίνεται η ελπίδα του πως το φως, η ζωή, θα λάμψει πάνω στο σκοτάδι και θα ξεπεράσει το θάνατο.

*Χρυσά και άσπρα άρματα στη μέση μου θα ζώσω
το Χάρο τον παράνομο θα πα να πολεμήσω,
τι ο Χάρος θέλει σκότωμα με **ασημένιες μπάλες**,
γιατί χωρίζει ανδρόγυνα, παιδιά από τις μάνες. Ψαρά - Χίος.* ¹⁵⁶

4. Χρυσό χαρτί

Η λαχτάρα της μοιρολογήστρας να γράψει ένα γράμμα στο νεκρό ματαιώνεται μπροστά στην απογοητευτική απάντησή του, που τονίζει τη ματαιότητα των μύθων της επικοινωνίας, με τη μορφή που υπήρχαν και εξυπηρετούσαν την ανταλλαγή απόψεων και επιθυμιών στις παραδοσιακές κοινωνίες.

*Που να 'βρω γω χρυσό χαρτί και πράσινο μελάνι,
να κάμω γράμμα και γραφή κάτω στο **μαύρο Άδη**;
- Μωρή ζουρλή, μωρή τρελή, μωρή ξεκουτιασμένη,
εδώ γράμμα δεν έρχεται και πόστα δεν περνάει.
Στου Χάρου τις λαβωματιές βοτάνια δεν περνάνε,
μήτε γιατροί γιατρεύουνε, μήτε Άγιοι βοηθάνε. Μεθώνη- Κορώνη.* ¹⁵⁷

5. Χρυσή πλάκα

Αγωνιώντας ο λαός μας για την τύχη της κόρης, που μόλις χάθηκε, και θέλοντας να καλοπερνάει στον κάτω κόσμο συνεχίζοντας τις όμορφες συνήθειες της ζωής της καλοπιάνει με λαμπρή προσφώνηση ακόμα και την ψυχρή, την παγωμένη πλάκα δίνοντάς της ψυχή. Ενδιαφέρον για την παραδοσιακή αντίληψη της θέσης της γυναίκας είναι το περιεχόμενο της ιδεώδους περιποίησης, ειδικά η μνεία του καφέ και του κρασιού.

***Πλάκα χρυσή, πλάκα αργυρή, πλάκα μαλαματένια,**
αυτήν τη νια που στέλνουμε πολλά είναι χαϊδεμένη.
Θέλει καφέ την κονταυγή, κρασί το μεσημέρι,*

¹⁵⁶ Saunier, ό.π., σ.466.

¹⁵⁷ ό.π., σ.178.

και με τα λιοκαθίσματα να ψενομαγερεύει.
Θέλει καινούργιο πάπλωμα, θέλει παχινό κρεβάτι
και το μαξιλαράκι της με πούπουλα γιομάτο. Λακωνία¹⁵⁸

6. Χρυσό μαντήλι βλ. και Μαύρο πουλί

Πού βρίσκει ο λαός μας τη δύναμη από το μεγαλείο της γλώσσας μας εμπνευσμένος παίζοντας με παρηχήσεις να αντιμετωπίζει το θανατερό χτύπημα προτρέποντας το νεκρό να καλοπιάσει του Χάρου τη φαμελιά για να κερδίσει ελάχιστες μέρες ζωής το χρόνο, μέρες σταθμούς και ορόσημα κοινωνικών συγκεντρώσεων; Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σ' αυτή την παραλλαγή τα δώρα, σημαντικά στοιχεία για το λαό μας στις γιορτές και στις κοινωνικές εκδηλώσεις, είναι πολύτιμα γυναικεία υφάσματα, ακόμη και για το Χάρο.

Τάξε του Χάρου καμουχά¹⁵⁹, της Χάρισσας βελούδο,
τάξε και του Χαρόπουλου ένα χρυσό μαντήλι.
Ίσως και σου τις χάριζε τις τρεις γιορτές του χρόνου,
μόν' του Χριστού για τον Χριστόν και των Βαγιών για Βάγια
και τη Λαμπρή και του Σταυρού για το Χριστός Ανέστη. Λακωνία.¹⁶⁰

7. Χρυσές εικόνες

Έχοντας ζωντανές τις αναμνήσεις του πάνω κόσμου τα παλικάρια και οι λυγρές θρηνολογούν μέσα στα μαύρα του Άδη σκοτάδια κι αναρωτιούνται, αν εξακολουθεί να υπάρχει ακόμη όλη αυτή η ομορφιά. Αναφέροντας τις εκκλησιές με τις χρυσές εικόνες εξαίρουν τις λατρευτικές κοινωνικές εκδηλώσεις και κάνοντας λόγο για τους αργαλειούς αναπολούν τις καθημερινές τους ασχολίες στις κλειστές κοινωνίες, τόσο συνηθισμένες για τους ζωντανούς, μα τόσο έντονα απούσες από την κοινωνία των νεκρών.

Κάτω στα Τάρταρα της γης, κάτω στον κάτω κόσμο,
μοιριολογούν οι λυγρές και κλαιν τα παλληκάρια.
Σαν τ' είν' το μοιριολόγι τους, σαν τ' είν' το κλάψιμό τους;
-Τάχα να στέκ' ο ουρανός, να στέκ' ο πάνω κόσμος;
Να στέκονται οι εκκλησιές με τις χρυσές εικόνες;
Να στέκονται οι εργαλειοί, που φαίνουν οι κυράδες; Ψαρά.¹⁶¹

¹⁵⁸ ό.π., σ.258.

¹⁵⁹ Καμουχά= ακριβό μεταξωτό ύφασμα με στολίδια.

¹⁶⁰ ό.π., σ.198-199.

8. Χρυσά σκαλιστήρια

Ο λαός μας χρησιμοποιώντας στο μοιρολόι χαρακτηριστικές εικόνες ασχολιών στις αγροτικές κοινωνίες προτείνει την με ιδιαίτερη φροντίδα και με χρυσά εργαλεία περιποίηση της γης, που πρέπει να καμαρώνει, γιατί μέσα της κλείνει της νιότης τους ανθούς.

*Πρέπει η γης να χαίρεται, πρέπει να καμαρώνει,
πρέπει να τηνε σπέρνουνε κλωνιά μαργαριτάρι,
πρέπει να τη σκαλίζουνε με χρυσά σκαλιστήρια,
που τρώγει αϊτούς και σταυραϊτούς και νιες με τα στολίδια,
τρώει του μαννάδων τα παιδιά, των αδερφών τ' αδέρφια,
που τρώγει και τ' αντρόγυνα τα πολυαγαπημένα.¹⁶²*

9. Χρυσά αντενοκάταρτα

Για να μην αποχωριστεί ο νεκρός τη μικρή αγαπημένη κοινωνία του χωριού του, ο λαός μας αρχίζει μια ποιητική και λυτρωτική περιγραφή γεμάτη στοιχεία παρήγορα, συνεχίζει με τη στυγνή μορφή της ωμής πραγματικότητας και κλείνει λυτρωτικά αναφέροντας πως το καράβι με το νεκρό θ' αράξει σε γνώριμο μέρος, ψηλά στον άη- Λια, όπου βρίσκεται το νεκροταφείο του χωριού.

*- Καράβι πρωτοτάξιδο κι ασημαρματωμένο,
πόχεις πανιά μεταξωτά κι έχεις κουπιά ασημένια
κι έχεις κι αντενοκάταρτα χρυσά, μαλαματένια,
πούθε θα ρίξης σίδερο, θα δέσης παλαμάρι;
- Στην Κάτου γης το σίδερο, στον Άδη παλαμάρι
και μεσ' τον άη- Λια μπροστά θ' αράξη το καράβι.¹⁶³*

10. Χρυσό γενικά

Τι τραγικό σπαραγμό και συγκλονιστική στη σύλληψή της δύναμη κρύβει η ιδέα της ειδυλλιακής αλήθειας ουτοπίας του θανατερού πανηγυριού, όπου ο χαροκαμένος εύχεται, αντί για χρυσές και αργυρέςπραμάτειες, ο Χάρος-πραματευτής να πούλαγε λεβέντες και λυγρές. Τα πάντα θα ξεπούλαγε για συναντήσει τους λατρεμένους του νεκρούς και να τους χαρίσει τη ζωή. Το πανηγύρι

¹⁶¹ ό.π., σ.158.

¹⁶² Πολίτης, ό.π., σ.205.

¹⁶³ Ρωμαίος, *Εμείς οι Έλληνες*, Αθήνα 1987, σ. 207.

σε μέρες γιορτινές, έκφραση επικοινωνίας και οικονομικών συναλλαγών με αγοραπωλησία προϊόντων, όχι μόνο της κοινωνίας του χωριού, αλλά και των γειτονικών χωριών, καθώς και το γλέντι που ακολουθούσε αποτελεί σημείο αναφοράς κοινωνικών εκφάνσεων και της ίδιας της ζωής, που με κανένα χρηματικό ποσόν, όσο υπέρογκο κι αν είναι, δεν εξαγοράζεται.

*Θε μου, και να γινότανε στον Άδη πανεγύρι
κι Χάρος νάν'πραματευτής κι η μάνα του πουλήτρα,
να μην πουλούν χρυσά, αργυρά, βελούδα κι ατιλάζα,
να παζαρίζουν λυγρές και να πουλούν λεβέντες,
και που να πέρναγα κι εγώ σ' κείνο το πανεγύρι,
χίλια έδινα να τους ιδώ, μίλια να τους εσμίξω
και ούλα μου τα ξεπούλουνα να τους ξαναγοράσω.* ¹⁶⁴

Τις αυταπάτες του για γυρισμό του νεκρού στον πάνω κόσμο καθρεφτίζοντας ο λαός μας στο μοιρολόι του τον προτρέπει να φέρει κι άλλους μαζί του τάζοντάς του πως φτάνοντας εδώ με χρυσάφι θα τον πλημμυρίσουν οι γυναίκες, μόλις δουν πως μαζί του φέρνει τους αγαπημένους τους.

*Κοίτα άμα κάμεις κίνημα μην έρθεις μοναχός σου.
Πάρε μανάδων τα παιδιά και αδερφιών αδέρφια
να σε χρυσώσουν αδερφές, να σε χρυσώσουν μάνες,
να σε περιχρυσώσουνε καλών αντρών γυναίκες.* Μανιάκι ¹⁶⁵

11. Χρυσό μαχαίρι βλ. Μαύρο πουλί.
12. Χρυσή κάσα βλ. Ασπρη κολόνα.
13. Χρυσή μάνα βλ. Μαύρα φίδα.
14. Χρυσά παπούτσια βλ. Μαύρη γη.
15. Χρυσό στεφάνι βλ. Μαύρη γη και κόκκινο χείλι.
16. Χρυσά στολίδια βλ. Μαύρη γη.
17. Χρυσή γαστέρα βλ. Κόκκινα λουλούδια.
18. Χρυσά πέταλα βλ. Μαύρη κάσα.

Το χρυσό χρώμα αστράφτει με τη λάμψη του στα μοιρολόγια χαρίζοντας πληθωρικά την πολύτιμη ύπαρξή του κυριολεκτικά ή μεταφορικά. Χρυσή αποκαλεί η μάνα τη νεκρή κόρη της, χρυσή φωνάζει το νεκρό παιδί τη μάνα του προσμένοντας να το αναστήσει, χρυσός είναι ο νοικοκύρης του σπιτιού, που φεύγει για τον άλλο κόσμο, χρυσός ο νεκρός αδερφός- στήριγμα. Ό,τι το

¹⁶⁴ Κουγέας, ό.π., σ. 56.

¹⁶⁵ Saunier, ό.π., σ.164.

πολυτιμότερο εκφράζουν οι χρυσαφένιες επικλήσεις. Χρυσά στολίδια φορούν οι νύφες στον Άδη, χρυσό μαντήλι σκεπάζει το πρόσωπό τους, με χρυσά άρματα ζωσμένος είναι ο νεκρός νιος-χρυσός αϊτός-, σε χρυσό χαρτί θέλει να γράψει γράμμα στο Χάρο η χαροκαμένη, με χρυσό σπαθί σφάζεται στο βωμό της αγάπης ο νιος, με χρυσά σκαλιστήρια πρέπει να σκαλίζουμε τη γη, που θα μας φάει, σε χρυσή κάσα απιθώνουν απαλά την πρόωρα χαμένη ομορφιά, χρυσή γλυκοαποκαλούν την πλάκα, που τη σκεπάζει, θα χρυσώσουμε, όποιον μας φέρει τους λατρεμένους μας από τον κάτω κόσμο. Είναι ισχυρή η πάλη του πολύτιμου χρυσού και κατ' επέκταση της σε αυτόν στηριζόμενης δύναμής μας με τον αδυσώπητο μαύρο Χάροντα. Ορθώνουμε τη λάμψη της ψυχής μας λεβέντικα μπροστά στη μαυρίλα και τη σκοτεινιά του σ' έναν απελπισμένο αγώνα να τον θαμπώσουμε ή να τον καλοπιάσουμε με απώτερο σκοπό να τον νικήσουμε ντύνοντας στα χρυσά και την τελευταία της ψυχής μας ελπίδα.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΣΗΜΕΝΙΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ

Το ασημένιο χρώμα στα μοιρολόγια, όπως και το χρυσό, είναι δηλωτικό πολύτιμων πραγμάτων που σχετιζόμενα με τους νεκρούς ή και τον ίδιο τον Χάρο απαλύνουν κάπως τη θλιβερή του σκοτεινιά.

1. Ασημένιο καντήλι

Η μάνα, όπως στα νανουρίσματα προστατεύει το παιδί της, έτσι και στα μοιρολόγια μέσα στον αβάσταχτο πόνο της θέλει να του φτιάξει παλάτι πολυτελέστατο, τον τάφο του, φέρνοντας μαστόρους και ξεχωριστά υλικά από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα με καντήλι ασημένιο στην κάμαρά του να το φωτίζει. Η μόνη παράκληση – λύτρωση του παιδιού είναι να το κλαίει η ίδια, γιατί ο αληθινός θρήνος της μάνας του καμιά σχέση δεν έχει με τα ψεύτικα μοιρολόγια, που λένε οι επαγγελματίες μοιρολογίστρες.

*Να 'χε το ξέρω , μάτια μου, πως θέλεις ν' αποθάνεις,
να στήσω περγαντί¹⁶⁶ στη Χιο και περγαντί στην Πόλη,
κι από την Πόλιν στη Βλαχιά κι απ' την Βλαχιά στην Κύπρον,
να φέρω Κύπρου μάρμαρον κι απ' την Βλαχιά μαστόρους
να χτίσουν το κιβούρι σου σαρανταδυό καμάρες.
Κάθε καμάρια και κερί με δυο ναφτές λαμπάδες
και στη δική σου κάμαρα **καντήλι ασημένιο**,*

¹⁶⁶ Να στήσω περγαντί= να ναυπηγήσω δικάταρτο ιστιοφόρο πλοίο.

για να 'ρχετ' η μανούλα σου κάθε Σαββάτο βράδυ
να το γεμίζει δάκρυα και το μισό ναν' λάδι.
- Κλαίγε με, μάνα κλαίγε με, μην καρτερείς τις ξένες,
τι οι ξένες έξω κάθονται κι αγάλια - αγάλια κλαίνε,
μην πονοκεφαλιάσουνε και πέσουν κι αρρωστήσουν. ¹⁶⁷

2. Αργυρό σπαθί βλ. Κόκκινα λουλούδια

3. Ασημένια καρφιά βλ. Μαύρη κάσα

Πένθος και λαμπερά μαζί τα χρώματα που τυλίγουν το φριχτό της κοινωνίας του Άδη σκηνικό πάνω στο οποίο διαδραματίζεται όλη η απεγνωσμένη και τραγική προσπάθεια του ανθρώπου να μη λάβει μέρος σ' αυτή τη μακάβρια παράσταση, ούτε σα θεατής βλέποντας αγαπημένα του πρόσωπα, ούτε πολύ περισσότερο σαν πρωταγωνιστής εκτελώντας τα παραγγέλματα και υπακούοντας στις συντονισμένες προς τον κάτω κόσμο εντολές του αδίσταχτου Χάρου. Έντονα προβάλλει στον κάτω κόσμο η απουσία των κοινωνικών εκδηλώσεων του πάνω κόσμου, των σταθμών της ζωής του ανθρώπου, που αποτελούν πηγές χαράς, των τόπων που γλένταγαν, των στοιχείων της καθημερινής ζωής και των ασχολιών των κατοίκων, καθώς και της φωτολουσμένης φυσικής ομορφιάς. Ο κάτω κόσμος στη συνείδηση του λαού μας αποτελεί χλωμό απείκασμα της ζωής, που από υπερβολική αίσθηση αισιοδοξίας ελπίζει ο λαός μας πως συνεχίζεται πανομοιότυπα και στο βασίλειο του Άδη με λίγες, αλλά καθοριστικές αλλαγές, όπως το χρώμα των νεκρών, η μεταμόρφωσή τους σε δέντρα και λουλούδια, η χρησιμοποίησή τους για το θεμέλιωμα και το στόλισμα πύργου, η σφαγή ανθρώπων, αντί για ζώα, στους γάμους του γιου του Χάροντα.

Με χρώματα πλημμυρισμένα είναι και τα συναισθήματα. Μαύρα ο πόνος, άσπρα η ελπίδα, σαν το πρόσωπο της κόρης, που η μάνα της φοβάται, μήπως τη μαυρίσει ο ήλιος στου Χάρου το βασίλειο, πράσινα τα βεργολυγερά κυπαρίσσια, πράσινα τα κεριά, άσπρες ή κόκκινες οι λαμπάδες για να ομορφαίνουν το σκηνικό-απομίμηση γαμήλιας τελετουργίας -, με χρυσά άρματα κι ασημένιο σπαθί οπλισμένοι οι λεβεντιοί, ντυμένες με τα γιορτινά τους χρυσοπράσινα ή τα χιονάτα νυφιάτικά τους και με χρυσά φλουριά στολισμένες έτοιμες για λαμπρά γλέντια και για γάμο οι κοπελιές, νυφούλες καμαρωμένες σαν άσπρα γιασεμιά και μοσχοβολημένα κρίνα, σαν κρεμεζιά τριαντάφυλλα και κόκκινα γαρύφαλλα πάνω

¹⁶⁷ Κουγέας, ό.π., σ.106.

στης νιότης τους τον ανθό. Τόσο ζωντανά ξετυλίγονται όλα με το τραγούδι του λαού μας μέσα στου Χάρου το σκηνικό. Κι ας είναι μαύρα τα βουνά κι ας στέκουν βουρκωμένα. Όλα μοιάζουν μ' ένα σύντομο ταξίδι σ' έναν άλλο κόσμο, καθώς η αιώνια μάνα περιμένοντας το γυρισμό του παιδιού της σπαραχτικά μέσα στην τρέλα της του φωνάζει:

*Παράγγειλέ μου, μάτια μου, πότε θα 'ρθεις στο σπίτι
να 'χω και γω μια παντοχή, να 'χω και την ελπίδα,
λουλούδια να 'χω στην αυλή, τριαντάφυλλα στρωμένα,
να σου 'χω γιόμα μυστικό και δείπνο να δειπνήσης,
να 'χω νερό για να λουστής, ρούχα καλά ν' αλλάξης,
να στρώσω και την κλίνη σου να πέσεις να πλαγιάσης...*